

UNIWERSYTET ZIELONOGÓRSKI

Wydział Nauk Społecznych

Dziedzina naukowa: nauki społeczne

Dyscyplina naukowa: pedagogika

mgr Marcin Radziwołek

SKUTECZNOŚĆ STRATEGII PROFILAKTYKI SZKOLNEJ
W ZAKRESIE ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH MŁODZIEŻY
– CZĘSTOCHOWSKICH SZKÓŁ ŚREDNICH

EFFECTIVENESS OF A SCHOOL PREVENTION STRATEGY
ON RISK BEHAVIOR BY YOUTH
– HIGH SCHOOLIN CZĘSTOCHOWA

AUTOREFERAT

Praca doktorska napisana pod naukowym kierunkiem

dr hab. Małgorzaty Przybysz-Zaremba

Recenzenci:

Dr hab. Michał Klichowski, prof. UAM

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Dr hab. Piotr Tomasz Nowakowski, prof. UR

Uniwersytet Rzeszowski

Zielona Góra 2022

SPIS TREŚCI

I. Uzasadnienie wyboru tematu pracy	3
II. Założenia teoretyczne	8
III. Założenia metodologiczne badań własnych	11
3.1 Przedmiot, podmiot i cele badań	11
3.2. Problemy badawcze i hipotezy	12
3.3. Zmienne i wskaźniki	14
3.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze.....	18
3.5. Sposoby analizy materiału empirycznego	20
3.6. Dobór próby i charakterystyka badanych.....	21
3.7. Organizacja i przebieg badań	22
IV. Synteza wyników badań własnych.....	24
V. Wnioski z badań	33
VI. Rekomendacje dla praktyki pedagogicznej.....	33
Bibliografia.....	41

I. Uzasadnienie wyboru tematu pracy

Profilaktyka szkolna w zakresie zachowań ryzykownych młodzieży wciąż budzi zainteresowanie naukowców, nauczycieli i pedagogów. Analizując wnikliwie literaturę naukową i badania empiryczne (badania takie prowadzili m. in. Krzysztof Ostaszewski¹, Sławomir Śliwa, Joanna Szymańska, Janusz Surzykiewicz², Artur Malczewski³, Maja Łoś⁴, Anna Hawrot), dotyczące zachowań ryzykownych i sposobów profilaktyki zauważyć można, iż zainteresowanie tematem jest znaczące. Nowe reformy w systemie oświaty w Polsce, skłaniają do refleksji nad stanem profilaktyki szkolnej, która w chwili obecnej nie spełnia oczekiwań społecznych. Bezpieczeństwo w szkole, to częsty temat dyskusji wśród nauczycieli, rodziców i kadry kierowniczej. Współczesna profilaktyka szukająca odpowiedzi na temat uwarunkowań zachowań ryzykownych, skupia się na działaniach skoncentrowanych głównie na zdrowiu⁵. Zdaniem G. Miłkowskiej nadrzędnym zadaniem profilaktyki jest kształtowanie postaw, które ochronią przed powstawaniem i rozwojem negatywnych zachowań i zjawisk⁶.

Pierwotnym modelem profilaktyki społecznej był „model oświatowy”, zakładający klasyczną, trójelementarną koncepcję postawy (element poznawczy, emocjonalny i behawioralny). Sądzono, że wystarczy zmienić jeden element postawy, np. przekazać wiedzę, aby zmieniła się cała postawa. Profilaktyka zgodnie z tym modelem, polegała najczęściej na dostarczaniu wiedzy odbiorcom o negatywnych konsekwencjach zachowań, którym chciano zapobiegać – model ten okazał się nieskuteczny. Kierunki zmian w polskiej profilaktyce, zainicjowane zostały reformą systemu edukacji, dotyczącą między innymi wzmocnienia wychowawczej i profilaktycznej funkcji szkoły, poprzez szersze uwzględnienie w podstawie programowej zadań wychowawczo-profilaktycznych i poszerzenie problematyki edukacji dla bezpieczeństwa. Reforma edukacji zakłada m.in. zmiany w obszarze działań wychowawczo-profilaktycznych szkoły lub innej placówki, które zostały zapisane w Ustawie⁷ oraz

¹K. Ostaszewski, *Kryzys profilaktyki*, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/224-kryzys-profilaktyki.html> [05.08.2022].

²J. Surzykiewicz, *Agresja i przemoc w szkole*, CMPPP Warszawa 2000 oraz J. Szymańska, *Działania profilaktyczne a klimat szkoły*, „Remedium” 2003, nr 2.

³A. Malczewski, *Młodzi a substancje psychoaktywne*, [w:] *Młodzi 2018*, red. M. Grabowska, M. Gwiazda, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2019, s. 234–249.

⁴M. Łoś, A. Hawrot, *Jak badać szkolne czynniki ryzyka i ochrony*, Raport II z badań NPZ.XI_17.2017, Instytut Profilaktyki Zintegrowanej, Warszawa 2017, s. 4–10.

⁵M. Kowalski, S. Śliwa, S. Kania, *Profilaktyka- Edukacja- Zdrowie*, [w:] *Profilaktyka społeczna – edukacja – zdrowie. Twórcze wiązanie teorii i praktyki*, pod red. M. Kowalski, S. Śliwa, S. Kania, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2018, s. 7–15.

⁶G. Miłkowska, *O potrzebie profesjonalnej profilaktyki w szkole*, „Problemy opiekuńczo-wychowawcze”, Warszawa 2006, nr2, s.17.

⁷ Ustawa z dn. 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe. Dz. U. z 11 stycznia 2017, poz. 59.

Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dn. 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do zawodu oraz dla szkoły policealnej⁸.

Obecna profilaktyka realizowana w szkołach średnich, jest niezadowalająca. Jest to poważny problem pedagogiczny i społeczny, dlatego wart jest pogłębionej eksploracji. Badaniadotyczące skuteczności oddziaływań profilaktycznych w szkołach wskazują na wiele błędów (m.in. prace takich autorów, jak: K. Ostaszewski, J. Szymańska, S. R. Sznitman, D. Romer, G. Miłkowska, H. Tomkowiak, M. Przybysz-Zaremba). Z badań przeprowadzonych przez K. Ostaszewskiego szkoły niedostatecznie współpracują z rodzicami⁹. Badania ewaluacyjne programów profilaktycznych dowodzą, że ich niezadowalająca skuteczność wiąże się nie tylko z jakością tych programów, lecz także z organizacją działań profilaktycznych podejmowanych na terenie szkoły¹⁰. Niektóre działania profilaktyczne, jak wskazuje, np. Hubert Tomkowiak ze względu na zmieniającą się dynamikę zachowań ryzykownych wśród młodzieży są nieskuteczne i wymagają ciągłej modyfikacji¹¹. Wśród mankamentów tej działalności profilaktycznej można wymienić: działania krótkotrwałe, często wymuszane bieżącymi sytuacjami, programy realizowane przypadkowo – gdy pojawiają się jakieś oferty lub narzucane są odgórnie bez konsultacji ze szkołą. Opracowania naukowo-badawcze wskazują na instytucję szkoły, gdzie młodzież ma kontakt z różnymi substancjami (alkohol, tytoń). Wśród uczniów zauważa się rosnącą liczbę różnych przejawów zachowań ryzykownych oraz nadal mało efektywne oddziaływania profilaktyczne¹². Wskazuje się również na braki w konstruowaniu, planowaniu oraz realizowaniu działań profilaktycznych w szkole¹³. W raporcie „Bezpieczeństwo i higiena nauczania w szkołach

⁸ Rozporządzenie MEN z dn. 14 lutego 2017 w sprawie podstawy programowej. Dz. U. z 2017 poz. 356.

⁹ K. Ostaszewski, *poz. cyt.*, [05.08.2022]

¹⁰ J. Szymańska, *Psychoprofilaktyka w szkole*, „Remedium”, Warszawa 2009, s. 9.

¹¹ H. Tomkowiak, *Profilaktyka w szkole, szanse i ograniczenia*, [w:] *Patologie i uzależnienia*, pod. red. B Skwarek, E. Wulbach, I. Lewicka, Wydawnictwo Studio Poligraficzne Edytorka, Warszawa– Łódź, 2014, s.64-66.

¹² S.R. Sznitman, D. Romer, *Student Drug Testing and Positive School Climates: Testing the Relation Between Two School Characteristics and Drug Use Behavior in a Longitudinal Study*, *Journal of Studies on Alcohol & Drugs*, Vol. 75, Issue 1, 2014, s. 65-73.

¹³ M. Przybysz-Zaremba, *Agresja i przemoc w szkole – profilaktyka. Analiza problemu z perspektywy współpracy szkoły ze środowiskiem społecznym*, [w:] *Płaszczyzny współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*, pod. red. L. Hurlo, Wydawnictwo Magnus, Łódź 2011, s. 185-204.

publicznych 2017”¹⁴, negatywnie oceniono działania profilaktyczne, wiele programów nie zostało sprawdzonych pod względem ich skuteczności¹⁴.

Również badania przeprowadzone przez K. Kowalczewską-Grabowską wskazują na problemy w realizacji strategii profilaktycznych. Nauczyciele skarżą się na brak materiałów ułatwiających prowadzenie zajęć z zakresu profilaktyki. Brak środków dydaktycznych powoduje, iż spada efektywność prowadzonych działań profilaktycznych¹⁵. Podobnych wniosków i spostrzeżeń w zakresie braku skuteczności profilaktyki szkolnej dostarczają badania przeprowadzone przez Grzegorza Całek. Autor wskazuje na błędy zarówno w przygotowaniu i realizacji programu wychowawczo-profilaktycznego, jak i na błędy w jego ewaluacji. Najczęstszym zjawiskiem jest zlecenie pedagogom szkolnym lub nauczycielom, przygotowania programu wychowawczo-profilaktycznego bez konsultacji z Radą Pedagogiczną czy rodzicami. Działania często mają charakter rutynowy, automatyczny i powielany. Edukacja zdalna podczas pandemii COVID-19, nie sprzyjała działaniom wychowawczo-profilaktycznym¹⁶. Z analiz pokontrolnych NIK-u za okres 2016-2019 dotyczących profilaktyki uzależnień od alkoholu i narkotyków w delegaturach okręgowych (Katowice, Poznań) wynika, że skuteczność działań profilaktycznych w szkołach (234 placówki) jest niska¹⁷. Pozytywnie została oceniona działalność Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomanii¹⁸. Analizując raporty końcowe z ewaluacji wewnętrznej w wybranych szkołach za lata 2018-2020 można stwierdzić, że większość szkół pozytywnie ocenia realizację programów profilaktyczno-wychowawczych i ich efekty w swoich szkołach¹⁹.

Jak wynika z raportów kontrolnych NIK, skuteczność oddziaływań profilaktycznych nie jest wystarczająca. Występuje brak efektów w postaci zwiększenia się liczby osób, które objęte zostały programami rekomendowanymi, dotyczącymi profilaktyki uzależnień od alkoholu i narkotyków²⁰. Z raportu NIK wynika, że zdecydowana większość podjętych

¹⁴ M. Łoś, A. Hawrot, *dz. cyt.*, s. 4–10.

¹⁵ K. Kowalczevska-Grabowska, *Działalność profilaktyczna w szkole – rzeczywistość a wyobrażenia*. Raport z badań przeprowadzonych wśród nauczycieli w Dąbrowie Górniczej, [w:] *Ciągłość i zmiana w edukacji szkolnej – społeczne i wychowawcze obszary napięć*, pod red. J. Surzykiewicz, M. Kulesza, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, s. 155-164.

¹⁶ G. Całek, *Szkolne programy wychowawczo-profilaktyczne – idea a rzeczywistość*, Resocjalizacja Polska 22/2021, Warszawa 2021, s. 451–480.

¹⁷ <http://www.nik.gov.pl/Kontrola/P/19/094> [20.04.2022].

¹⁸ [http://www.nik.gov.pl/P/19/094/LKA 2020-02-20](http://www.nik.gov.pl/P/19/094/LKA%2020-02-20) [20.04.2022].

¹⁹ Tamże.

²⁰ Spośród 234 szkół, od których w toku kontroli pozyskano informacje o zrealizowanych w latach 2016–2018 programach profilaktycznych, w niemal połowie – odpowiednio 52%, 46% i 44% – nie zrealizowano żadnego rekomendowanego programu profilaktycznego.

działań, które skierowane były do młodzieży, nauczycieli, wychowawców oraz rodziców nie była działaniami o potwierdzonej skuteczności²¹.

Niską skuteczność w zakresie profilaktyki dostrzeżono również w krajach Unii Europejskiej²². Od 2017 roku Komisja Europejska finansuje działania, które mają na celu opracowanie europejskiego programu szkoleń dla osób sprawujących nadzór w kwestii kształtowania i realizacji programów profilaktycznych oraz strategii w tym zakresie²³.

Temat dysertacji jest aktualny i ważny z punktu widzenia jednostkowego i społecznego, ponieważ eliminowanie skutków zachowań ryzykownych wśród młodzieży szkolnej, pozwala na bezpieczny rozwój oraz poprawę stanu zdrowia uczniów. Jest to również zagadnienie ważne z punktu widzenia polityki zdrowotnej, której celem jest poprawa stanu zdrowia społeczeństwa poprzez eliminowanie zachowań zagrażających porządkowi i bezpieczeństwu społecznemu.

Z osobistego punktu widzenia badacza, jako pedagoga szkolnego z kilkuletnim doświadczeniem praktycznym temat jest interesujący, ponieważ zajmując się profilaktyką szkolną, ma on na co dzień do czynienia z młodzieżą wykazującą zachowania ryzykowne. Jako najczęściej występujące zachowania ryzykowne wśród młodzieży można wskazać na: palenie papierosów, spożywanie alkoholu, agresję słowną i fizyczną. Analiza materiału empirycznego w zakresie efektywności działań profilaktycznych, pozwoli na udoskonalenie warsztatu pedagoga szkolnego.

Motywacją do podjęcia badań były osobiste doświadczenia autora pracy, z doskonaleniem kompetencji praktycznych w zawodzie. Doświadczenie w pracy zawodowej, pozwoliło na dostrzeżenie wielu błędów i nieprawidłowości w zakresie działań związanych z profilaktyką szkolną. Właśnie dlatego motywy osobiste skłoniły autora do podjęcia badań w tym zakresie. Wnioski z przeprowadzonych badań umożliwiły, wyodrębnienie wskazówek oraz ewentualnych zaleceń i udoskonaleń, które posłużą do u efektywnienia profilaktyki szkolnej. Współczesna profilaktyka, powinna dostosować się do istniejących zagrożeń oraz potrzeb społecznych, ponieważ zachowania ryzykowne mają negatywne konsekwencje dla zdrowia i bezpieczeństwa młodzieży, a także utrudniają młodym ludziom funkcjonowanie w rolach społecznych, właściwych dla ich wieku. Obecnie – jak zauważa autor dysertacji – w środowisku szkolnym, możemy dostrzec wzrost liczby uczniów, do których powinno się

²¹ <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/19/094/LKA/> [12.04.2022].

²² <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/19/094/LKA/> [12.04.2022].

²³ Na podstawie sprawozdań z działalności samorządów gminnych w zakresie profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych (PARPA-G1). Dane za 2018 r. pochodzą ze sprawozdań PARPA-G1 złożonych przez 2 446 gmin (stan na 17 czerwca 2019 r.).

kierować profilaktykę selektywną, gdyż współczesna młodzież ma łatwy dostęp do środków psychoaktywnych. Samo informowanie o konsekwencjach i moralizowanie, nie jest w stanie skutecznie chronić przed uzależnieniami i jego zdrowotnymi, psychicznymi i społecznymi skutkami. Najlepszą strategią w działaniach profilaktycznych, jest podejście integralne i zintegrowane, rozwijanie u uczniów kompetencji psychospołecznych, które pomogą nazywać i wyrażać swoje stany emocjonalne. Działania w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych występujące wśród młodzieży, powinny być złożone i jednocześnie mocno zindywidualizowane – wymagają one podejścia interdyscyplinarnego.

Kolejnym powodem do podjęcia badań były czynniki społeczne, wynikające z nieustannej współpracy pomiędzy środowiskiem szkolnym a środowiskiem rodzinnym ucznia oraz konieczności usprawnienia współpracy na płaszczyźnie uczeń – nauczyciel – rodzic. Przeprowadzone przez autora niniejszej dysertacji badania, były ukierunkowane na analizę potrzeb szkół w zakresie profilaktyki i zachowań ryzykownych częstochowskich szkół średnich ze szczególnym uwzględnieniem skuteczności działań profilaktycznych.

II. Założenia teoretyczne

Pod **pojęciem profilaktyki** rozumiemy prewencję, czyli różne działania podejmowane w celu zapobiegania pojawieniu się niekorzystnych zachowań, stanów lub zjawisk w danej zbiorowości. Istotą tych działań jest zminimalizowanie zagrożeń, których wystąpienie lub nasilenie jest możliwe w przyszłości. Jest to proces wspomagania człowieka w radzeniu sobie z trudnościami zagrażającymi zdrowiu i życiu, a także ograniczenie i likwidowanie czynników ryzyka, które zaburzają prawidłowy rozwój oraz inicjowanie i wzmacnianie czynników chroniących²⁴.

Teoretyczny kontekst rozważań w pracy stanowi teoria zachowań ryzykownych Richarda i Shirley Jessorów oraz teoria społecznego uczenia się Alberta Bandury.

Richard Jessor definiuje **zachowania problemowe**, jako niezgodne z ogólnie przyjętymi wartościami i normami społecznymi. Mają one wywołać reakcje społecznej kontroli w postaci nagany, odrzucenia, ograniczenia wolności. Autor wprowadził **pojęcie zachowań ryzykownych**, które określił jako te, które w sposób bezpośredni lub pośredni naruszają dobre samopoczucie, zachowanie, a nawet życie młodych ludzi²⁵.

Teoria zachowań problemowych Richarda i Shirley Jessorów wykorzystuje wiedzę o czynnikach ryzyka zachowań problemowych, ryzykownych, jako przyciągających do zachowań problemowych i czynnikach chroniących przed zachowaniami ryzykownymi, działających odpychająco od takich zachowań²⁶. Teoria zwraca uwagę na znaczenie tych zachowań w kontekście realizacji widzianych potrzeb i celów, których osiągnięcie lub zaspokojenie w inny sposób (społecznie akceptowalny i bezpieczny) jest zablokowane lub niemożliwe²⁷. Głównymi wskazaniem dla profilaktyki, wynikającym z teorii zachowań problemowych, są: zaspokajanie potrzeby okresu dorastania w sposób zgodny ze wzorami społecznymi, rozwijanie ważnych umiejętności w zakresie podejmowania racjonalnych decyzji, budowania pozytywnego obrazu siebie, radzenia sobie ze stresem, rozwijania umiejętności interpersonalnych, uczenia asertywności, uczenia rozwiązywania problemów²⁸.

W pracy odniesiono się do zachowań problemowych zgodnie z teorią Richarda Jessora i Shirley Jessor, które naruszają normy społeczne, wartości i zwyczaje przyjęte w danym

²⁴ Z.B. Gaś, *Profilaktyka w szkole*, [w:] *Profilaktyka w szkole: Poradnik dla nauczycieli*, red. B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska, Wyd. CMPPP, Warszawa 2005, s. 14.

²⁵ R. Jessor, *Problem - behavior theory, psychosocial development and adolescent problem drinking*, *British Journal of Addiction*, April 1987, volume 82, issue 4, s. 331–342.

²⁶ Tamże, s. 330-331.

²⁷ Tamże, s. 331-342.

²⁸ K. Ostaszewski, *Postawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych młodzieży*, [w:] *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej*, red. M. Deptuła, Wyd. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, s. 111–119.

środowisku²⁹. W badaniach wykorzystano **klasyfikację zachowań ryzykownych** Richarda i Shirley Jessorów, do których należą: używanie substancji psychoaktywnych, palenie papierosów, picie alkoholu, zażywanie dopalaczy oraz narkotyków, przedwczesna inicjacja seksualna, agresja, przemoc, konflikty z rodzicami, nauczycielami, rówieśnikami, niepowodzenia szkolne, wykroczenia oraz zachowania przestępcze³⁰. Klasyfikacja ta, pomogła wskazać zachowania ryzykowne występujące w badanej grupie młodzieży. W realizowanych badaniach szczegółowej analizie poddano zachowania ryzykowne, typu: używanie substancji psychoaktywnych, palenie papierosów, picie alkoholu oraz występowanie zjawiska agresji. Badania pilotażowe pozwoliły wybrać wymienione powyżej zachowania ryzykowne, które występują najczęściej wśród młodzieży częstochowskich szkół średnich.

U podstaw rozmaitych zaburzeń, leży wspólny zestaw podstawowych czynników ryzyka i rozpoznanie czynników chroniących – jest to fundament, na którym budowana jest nowoczesna profilaktyka. Ustalenie tych czynników, daje podstawy do eliminowania zachowań niepożądanych i wzmacniania pozytywnych. Każde działania profilaktyczne wymagają pogłębionej diagnozy, celem ustalenia rodzaju zaburzeń w zachowaniu, ich natężenia i dynamiki, określenia grupy odbiorców i poziomu profilaktyki.

Drugą teorią, która znalazła zastosowanie w badaniach była **teoria społecznego uczenia się Alberta Bandury**³¹. Zgodnie z podstawowymi założeniami owej teorii, jednym z mechanizmów nabywania zachowania jest uczenie się poprzez naśladowanie. Osoba pełniąca funkcje „modela” musi odznaczać się cechami atrakcyjnymi dla (dzieci) i młodzieży. W różnych okresach życia i rozwoju jednostka jest mniej lub bardziej podatna na modelowanie. Dzieci i młodzież są w sposób naturalny podatne na modelowanie, które powoduje pojawienie się nowych zachowań, jako efekt obserwacyjnego uczenia się. Niektóre z tych zachowań, mają charakter negatywny z punktu widzenia jednostkowego i społecznego. Teoria ta, wywodzi się z teorii uczenia się, z położeniem nacisku na interakcje ludzi z otoczeniem społecznym. Kładzie ona nacisk na złożone i dynamiczne powiązania między indywidualnymi zachowaniami a bodźcami środowiskowymi. Zgodnie z tą teorią, uczenie się społecznych zachowań, następuje poprzez naśladowanie zachowań innych ludzi, tzn. przez modelowanie. Zachowania nabyte przez modelowanie, mogą mieć charakter pozytywny, jak i negatywny – nie przynoszące jednolitych korzyści. Wśród zachowań niepożądanych, najczęstszą formą jest

²⁹R. Jessor, *New perspectives on adolescent risk behavior*, Cambridge University Press, 1998, s. 3–5.

³⁰Tamże, s. 3–5.

³¹A. Bandura, *A social learning theory*. Engelwood-Cliffs, NJ. Prentice Hall, 1977, s. 39–42.

agresja. Prowadzone przez Alberta Bandurę badania wykazały³², że dzieci i młodzież mają skłonność do naśladowania zachowań agresywnych, jak i prospołecznych. Znajomość głównych założeń teorii społecznego uczenia się, można wykorzystać w praktyce wychowawczo-profilaktycznej, w celach diagnostycznych i przy konstruowaniu strategii profilaktycznych, ponieważ wyjaśnia ona proces nabywania i utrwalania nowych zachowań, w tym także problemowych³³.

W badaniach niniejszej dysertacji odniesiono się do teorii społecznego uczenia się, w celu wyjaśnienia mechanizmów niektórych zachowań ryzykownych oraz konstruowania programów profilaktyczno-wychowawczych. Młodzież w okresie dojrzewania jest szczególnie podatna na wpływ rówieśników i innych osób znaczących, ponieważ dokonuje się w tym okresie, dynamiczny rozwój osobowości, postępuje proces socjalizacji, internalizacja wartości oraz rozwój społeczno-moralny. Przy ustalaniu strategii profilaktycznych teoria ta, ma duże zastosowanie, ponieważ można odwołać się do przykładów osób, które mogą stać się autorytetem dla dorastającej młodzieży.

³² Tamże, s. 39–42.

³³ A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, PWN, Warszawa 2007, s. 29, 38–43.

III. Założenia metodologiczne badań własnych

3.1. Przedmiot, podmiot i cele badań

Pierwszym etapem planowania badań jest określenie jego przedmiotu, podmiotu i celów. Zgodnie z literaturą metodologiczną przedmiot badań, to zarówno „obiekty, jak i rzeczy oraz zjawiska i procesy, jakim one podlegają i w odniesieniu, do których formułujemy pytania badawcze”³⁴.

Przedmiotem badań była skuteczność strategii profilaktyki szkolnej w zakresie zachowań ryzykownych młodzieży.

Podmiotem badań (gdzie zgodnie z definicją powinna być „jednostka ludzka mająca poczucie odrębności wobec innych osób i otaczającego świata poznającą ten świat i nańoddziałującą”³⁵) byli uczniowie szkół średnich. Dodatkowo, badania rozszerzone zostały o opinie nauczycieli pracujących w szkołach ponadpodstawowych oraz pedagogów szkolnych.

W badaniu przyjęto klasyfikację celów badań za Januszem Gniteckim. Wyodrębniono **cel poznawczy**, którego było poznanie zachowań ryzykownych występujących wśród młodzieży częstochowskich szkół średnich oraz zdiagnozowanie podejmowanych przez szkoły działań profilaktycznych. Uszczegółowieniem celu poznawczego było: rozpoznanie, jaką wiedzą w zakresie zachowań ryzykownych dysponuje młodzież, ze szczególnym uwzględnieniem wiedzy na temat uwarunkowań i skutków podejmowanych zachowań ryzykownych. Istotne ponadto, było ustalenie zależności między płcią, wiekiem uczniów, miejscem zamieszkania i strukturą rodziny a rodzajami i częstotliwością występowania zachowań ryzykownych.

Celem teoretycznym badań było przeanalizowanie działań wychowawczo-profilaktycznych stosowanych na terenie badanych szkół oraz weryfikowanie ich skuteczności. W zakresie analizy działań wychowawczo-profilaktycznych, skoncentrowano się na sposobach diagnozowania potrzeb uczniów częstochowskich szkół średnich w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym oraz sposobach realizowania programów profilaktycznych, czyli rodzajach programów, zatrudnianej kadrze (nauczyciele, pedagodzy) oraz sposobach realizacji szkolnego programu profilaktyczno-wychowawczego przez nauczycieli. W zakresie weryfikacji skuteczności oddziaływań profilaktycznych, skupiono się na ocenie efektywności realizowanych

³⁴J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Wyd. „Bernardinum”, Gdynia 2002, s. 9.

³⁵M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, T. 2, Wyd. PWN, Warszawa 1978, s. 737.

działań profilaktycznych przez kadrę pedagogiczną oraz na ocenie skuteczności profilaktyki przez badaną młodzież.

Celem praktycznym było opracowanie w oparciu o uzyskane wyniki, praktycznych wskazówek skierowanych do realizatorów profilaktyki szkolnej (nauczycieli, wychowawców, pedagogów) dotyczących działań profilaktycznych, w celu zwiększenia ich skuteczności (materiał w tym wymiarze został zamieszczony w pracy, jako rekomendacje w zakresie zmiany i udoskonalenia strategii profilaktycznych, dotyczących zachowań ryzykownych przejawianych przez młodzież częstochowskich szkół średnich).

3.2. Problemy badawcze i hipotezy

Główny problem badawczy w dysertacji został sformułowany w postaci następującego pytania:

Jaka jest skuteczność strategii profilaktyki szkolnej w zakresie zachowań ryzykownych przejawianych przez młodzież częstochowskich szkół średnich?

W ramach tak ogólnie postawionego problemu głównego, wyodrębniono następujące problemy (pytania) szczegółowe, które sklasyfikowano w dwie grupy odpowiadające poszczególnym obszarom badawczym. Pierwszym obszarem badawczym były zachowania ryzykowne, drugim zaś strategie profilaktyczne realizowane w szkołach średnich oraz ich skuteczność.

Grupa pierwsza obejmuje problemy szczegółowe dotyczące zachowań ryzykownych występujących w badanej grupie młodzieży.

PS1: Jaka jest dynamika zachowań ryzykownych w grupie badanej młodzieży?

PS1.1: Jaką wiedzę dysponuje młodzież na temat skutków zachowań ryzykownych?

PS1.2: Jakie są uwarunkowania zachowań ryzykownych w grupie badanej młodzieży?

PS1.3: Jaka jest zależność między płcią, wiekiem uczniów, miejscem zamieszkania i strukturą rodziny a rodzajami i częstotliwością występowania zachowań ryzykownych wśród młodzieży?

Druga grupa obejmuje problemy szczegółowe, dotyczące rodzajów i skuteczności strategii profilaktycznych realizowanych na terenie badanych szkół.

PS2: Jakie strategie profilaktyczne w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym młodzieży, realizowane są w badanych szkołach?

PS.2.1: Jakie są podstawy prawno-organizacyjne działań profilaktycznych w badanych szkołach?

PS.2.2: Czy oraz w jakim zakresie plan działań profilaktycznych jest integralny z krajowym, wojewódzkim i lokalnym programem rozwiązywania problemów młodzieży?

PS.2.3: W jaki sposób w szkole prowadzi się diagnozowanie potrzeb uczniów w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym?

PS.2.4: Jakie programy wychowawczo-profilaktyczne, realizowane są w badanych placówkach w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym oraz czego dotyczą ich treści?

PS.2.5: W jaki sposób nauczyciele wprowadzają i realizują działania profilaktyczne na poszczególnych przedmiotach nauczania?

PS.2.6: Czy do realizacji programów profilaktyczno-wychowawczych zatrudnieni są specjaliści z zewnątrz oraz w jaki sposób wspomagają nauczycieli?

PS3: Jaka jest skuteczność działań profilaktycznych realizowanych w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym uczniów w badanych placówkach w opinii nauczycieli i pedagogów szkolnych?

PS3.1: Co stanowi o sukcesie działań profilaktycznych w opinii nauczycieli i pedagogów szkolnych?

PS3.2: Na czym polegają i jak przebiegają działania ewaluacyjne szkolnych programów wychowawczo-profilaktycznych?

PS3.3: Jaka jest zależność między wiekiem nauczycieli, ich doświadczeniem zawodowym i stażem pracy a skutecznością realizacji strategii profilaktycznych?

PS4: Jaka jest skuteczność działań profilaktycznych realizowanych w zakresie zachowań ryzykownych uczniów w badanych placówkach w opinii młodzieży szkolnej?

PS4.1: Jaką wiedzę dysponują uczniowie na temat strategii profilaktycznych stosowanych w szkole oraz w jaki sposób wiedza ta jest przekazywana?

PS4.2: W jaki sposób uczniowie włączają się w działania profilaktyczne na terenie szkoły?

PS4.3: Jakie są oczekiwania uczniów wobec działań profilaktycznych prowadzonych w szkole?

PS4.4: W jaki sposób uczniowie oceniają skuteczność strategii profilaktycznych stosowanych w szkole?

PS 4.4.1: Jaka jest zależność pomiędzy nastawieniem uczniów do zajęć profilaktycznych, oceną przydatności i oceną skuteczności tych zajęć a rodzajem istniejących zachowań ryzykownych?

Powołując się na Tadeusza Pilcha, Mieczysława Łobockiego oraz Krzysztofa Rubacha hipotezy sformułowano tylko do postawionych problemów badawczych, które wskazują na zależność pomiędzy zmiennymi. Hipoteza bowiem, jak wskazuje T. Pilch, musi określać zależność między zmiennymi i powinna być tak sformułowana, aby ograniczać zasięg swego znaczenia³⁶. Również Mieczysław Łobocki wskazuje, że w pracach, w których problemy badawcze dotyczą wyłącznie opisanie badanych faktów czy zjawisk, nie ma konieczności stawiania hipotez, czasem jest to „*wręcz niepożądane i szkodliwe*”³⁷. Zdaniem Krzysztofa Rubacha hipotezy budujemy tylko „wtedy, gdy chcemy zweryfikować teorię lub jakieś twierdzenie w jej obrębie. Należy zatem ograniczyć budowanie hipotez do badań teoretycznych”³⁸. Zgodnie z tymi założeniami sformułowano hipotezy jedynie do problemów wskazujących na zależność pomiędzy określonymi zmianami. Odnosząc się do powyższego postawiono następujące hipotezy:

HS1.3. Zakłada się, że istnieje istotna zależność między wiekiem uczniów a rodzajami i częstotliwością występowania zachowań ryzykownych przejawianych przez młodzież szkół średnich. Przyjęto, że płeć nie będzie miała istotnego wpływu na rodzaj przejawianych zachowań ryzykownych. Im wyższy wiek uczniów, tym większe nasilenie zachowań ryzykownych. Miejsce zamieszkania i struktura rodziny nie mają istotnego wpływu na występowanie zachowań ryzykownych.

HS3.3. Zakłada się, że istnieje zależność między wiekiem nauczycieli, doświadczeniem zawodowym, stażem pracy a skutecznością realizacji strategii profilaktycznych. Im większa wiedza i doświadczenie oraz staż pracy, tym większa skuteczność strategii profilaktycznych.

HS4.4.1. Zakłada się, że istnieje zależność pomiędzy nastawieniem uczniów do zajęć profilaktycznych, oceną przydatności i oceną skuteczności tych zajęć a rodzajem istniejących zachowań ryzykownych. Im bardziej pozytywne będzie nastawienie do profilaktyki i będzie oceniana ona, jako skuteczna i przydatna, tym bardziej młodzież będzie skłonna do rezygnacji z zachowań ryzykownych, niezależnie od ich rodzaju (tym rzadziej będzie doświadczać zachowań ryzykownych).

3.3. Zmienne i wskaźniki

Zmienne niezależne w pracy to sposoby działalności wychowawczej czy profilaktycznej. Są nimi te oddziaływania pedagogiczne, dzięki którym oczekuje się

³⁶T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych: strategie ilościowe i jakościowe*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2010, s. 21–22.

³⁷M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Wyd. Impuls, Kraków 2005, s. 22-24.

³⁸K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 99.

określonych zmian w rozwoju, zachowaniu czy postawach dzieci i młodzieży. Zmienne zależne to czynniki, które ulegają widocznym zmianom w wyniku oddziaływań zmiennych niezależnych³⁹. W badaniach zastosowano wskaźniki definicyjne oraz empiryczne. W prezentowanej pracy zmiennymi niezależnymi były dane społeczno-demograficzne uczniów takie, jak: płeć, wiek, miejsce zamieszkania i struktura rodziny ucznia zaś w przypadku nauczycieli: wiek, staż pracy i doświadczenie zawodowe. Do zmiennych niezależnych zaliczono ponadto, rodzaj szkoły oraz działania profilaktyczne w zakresie minimalizowania zachowań ryzykownych młodzieży. Szczegółowo zmienne niezależne i ich wskaźniki przedstawiono w tabeli nr 1.

Tabela 1. Zmienne niezależne i ich wskaźniki oraz narzędzia badawcze, za pomocą których weryfikowano określone zmienne

Zmienne niezależne	Wskaźniki	Narzędzie badawcze
Płeć ucznia	– mężczyzna – kobieta	kwestionariusz ankiety dla ucznia
Wiek ucznia	15 – 19 lat	jw.
Struktura rodziny ucznia	– pełna – niepełna – zrekonstruowana – zastępcza	jw.
Miejsce zamieszkania ucznia	– wieś – miasto	jw.
Rodzaj szkoły	Technikum Szkoła branżowa I stopnia Liceum ogólnokształcące	jw.
Wykształcenie nauczyciela	– wyższe magisterskie – wyższe licencjackie	kwestionariusz ankiety dla nauczycieli
Wiek nauczyciela	– 20-25 lat – 26-30 lat – 31-35 lat – 36-40 lat – 41- 45 lat – 46-50 lat – 51- 55 lat	jw.
Staż pracy	1 – 30 lat	jw.
Stopień awansu zawodowego	– stażysta – kontraktowy – mianowany – dyplomowany	jw.

³⁹ T. Pilch, T. Bauman, *poz. cyt.*, s. 50–52; K. Rubacha, *poz. cyt.*, s. 53–57.

Zmienne niezależne	Wskaźniki	Narzędzie badawcze
Działania profilaktyczne w zakresie minimalizowania zachowań ryzykownych młodzieży	<ul style="list-style-type: none"> – koncepcja programu, – treści i formy działań, – działania profilaktyczne jako element systemu wychowawczego, – przygotowanie realizatorów, – zaplecze techniczne, – sposób wprowadzenia i realizowania programu, – stosowane metody i formy pracy, – częstotliwość działań, – realizacja treści profilaktycznych na poszczególnych przedmiotach, – integralność programu z krajowym, wojewódzkim i lokalnym programem rozwiązywania problemów młodzieży. 	Analiza dokumentów

Źródło: opracowania własne.

Główną zmienną zależną była skuteczność strategii profilaktycznych realizowanych w częstochowskich szkołach średnich w zakresie zachowań ryzykownych młodzieży. W prezentowanym badaniu zmienną zależną były również zachowania ryzykowne młodzieży. Szczegółowo zmienne zależne i ich wskaźniki przedstawiono w tabeli nr 2.

Tabela 2. Zmienne zależne i ich wskaźniki

Zmienne	Wskaźniki	Narzędzie badawcze
Zachowania ryzykowne młodzieży i ich dynamika	<ul style="list-style-type: none"> – rodzaj zachowań: palenie papierosów, spożywanie alkoholu, kontakt z narkotykami i innymi substancjami psychoaktywnymi, agresja międzyrówieśnicza, – przyczyny sięgania po poszczególne substancje, przyczyny stosowania zachowań agresywnych, – częstotliwość sięgania po substancje psychoaktywne – wiek inicjacji, – konsekwencje zdrowotne, psychiczne i społeczne, – poczucie bezpieczeństwa, – uznawane wartości. 	kwestionariusz ankiety dla ucznia kwestionariusz ankiety dla nauczycieli dyspozycje do wywiadu z pedagogami (zbadano rodzaje zachowań ryzykownych)
Skuteczność działań profilaktycznych	<ul style="list-style-type: none"> – nastawienie do profilaktyki: negatywne, obojętne, ambiwalentne, – niesienie pomocy osobom z problemami, – tematyka zajęć profilaktycznych, – oczekiwania wobec realizowanych zajęć, – inicjatywa ze strony ucznia w zakresie podejmowania działań profilaktycznych, – wyrażana przez uczniów chęć udziału w realizacji zadań profilaktycznych, – wzrost wiedzy uczniów na temat szkodliwości zachowań ryzykownych, – zaangażowanie uczniów w działalność profilaktyczną, – wzrost umiejętności przeciwstawiania się, – postawy asertywne, – dbałość o własne bezpieczeństwo, 	kwestionariusz ankiety dla ucznia

Zmienne	Wskaźniki	Narzędzie badawcze
	<ul style="list-style-type: none"> – zmniejszenie się zachowań ryzykownych, objętych oddziaływaniami profilaktycznymi, – korzyści płynące z uczestnictwa w zajęciach profilaktycznych. 	
	<ul style="list-style-type: none"> – chęć nauczycieli do podwyższenia kwalifikacji w zakresie profilaktyki, – zaangażowanie nauczycieli w działalność profilaktyczną – podejmowanie lub niepodejmowanie działań profilaktycznych, – ocena skuteczności poszczególnych działań z zakresu profilaktyki, – ewaluacja programów profilaktycznych w opinii nauczycieli, – zmniejszenie się zachowań ryzykownych, objętych oddziaływaniami profilaktycznymi u młodzieży, – stosowane formy i metody pracy, – zdobywanie doświadczenia zawodowego. 	<p>kwestionariusz ankiety dla nauczycieli</p> <p>dyspozycje do wywiadu z pedagogiem</p>
	<ul style="list-style-type: none"> – zmniejszenie się zachowań ryzykownych, objętych oddziaływaniami profilaktycznymi, – wartościowe plany edukacyjne, – wzrost uczestników w dodatkowych zajęciach w czasie wolnym, – zmniejszenie absencji szkolnej, – wzrost postaw opiekuńczych, – zmniejszenie ilości kar dyscyplinarnych, – poprawa kontaktów interpersonalnych i postaw prospołecznych. 	<p>analiza dokumentów</p>

Źródło: opracowania własne.

W badaniach szczegółowej weryfikacji statystycznej zostały poddane następujące zmienne niezależne i zależne – szczegółowe dane przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Wybrane zmienne niezależne oraz zmienne zależne poddane szczegółowej weryfikacji statystycznej

Zmienne niezależne	Zmienne zależne(szczegółowe)
<ul style="list-style-type: none"> – Płeć uczniów – Wiek uczniów – Struktura rodziny ucznia – Miejsce zamieszkania ucznia 	<ul style="list-style-type: none"> – Dynamika zachowań ryzykownych – Spożywanie alkoholu – Rodzaj spożywanych napoi alkoholowych – Miejsce spożywania alkoholu – Miejsce spożywania substancji psychoaktywnych – Motywy sięgania po alkohol – Rodzaj zażywanego narkotyku – Rodzaj doświadczanej agresji – Częstotliwość występowania zachowań ryzykownych

Zmienne niezależne	Zmienne zależne(szczegółowe)
<ul style="list-style-type: none"> – Wiek nauczyciela – Staż pracy nauczyciela – Stopień awansu nauczyciela – Częstotliwość oddziaływań profilaktycznych – Rodzaj zachowań ryzykownych 	Skuteczność działań profilaktycznych realizowanych w szkołach (dokształcanie się w zakresie działań profilaktycznych, stosowane metody, techniki i formy pracy, systematyczność zajęć, realizator programu, rodzaj uzyskiwanych efektów) – nauczyciele.
Spożywanie alkoholu, częstotliwość spożywania alkoholu, palenie papierosów, częstotliwość palenia, zażywanie narkotyków, okoliczności zażywania narkotyków, obserwacja agresji rówieśniczej, bycie obiektem agresji.	Skuteczność działań profilaktycznych realizowanych w szkole (chęć uczestniczenia w zajęciach profilaktycznych, nastawienie do zajęć profilaktycznych, ocena przydatności zajęć profilaktycznych, ocena skuteczności zajęć profilaktycznych) – uczniowie.

Źródło: opracowania własne.

3.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Na użytek badań w pracy przyjęto klasyfikację metodologiczną za M. Łobockim. W badaniach zastosowano następujące metody badawcze: **metodę sondażu diagnostycznego** oraz **analizę dokumentów**. **Metoda sondażu diagnostycznego** jest adekwatna i zgodna z obranym celem badań, bowiem pozwala na zebranie materiału empirycznego na temat występowania zachowań ryzykownych wśród badanej młodzieży, ich rodzajów i dynamiki zachowań, a także poznanie opinii uczniów i nauczycieli o skuteczności podejmowanych działań profilaktycznych.

Kolejną zastosowaną metodą była **analiza dokumentów**. Umożliwiła ona poznanie programów wychowawczo-profilaktycznych, sposobu ich realizacji, przebiegu ewaluacji i efektów działań profilaktycznych. Analizie zostały poddane następujące dokumenty:

- programy wychowawczo-profilaktyczne szkół – pozwoliło to poznać zakres podejmowanych oddziaływań profilaktycznych, zastosowane metody i formy oraz sposoby ewaluacji efektywności zastosowanego oddziaływania profilaktycznego;
- wyniki raportów z dotychczasowych ewaluacji programów profilaktycznych – dzięki temu poznano dynamikę zachowań ryzykownych oraz skuteczności podejmowanych działań;
- harmonogramy zajęć profilaktyczno-wychowawczych – pozwoliło to na określenie częstotliwości i zakresu podejmowanych działań;
- kontrakty szkoły z poradniami pedagogiczno-psychologicznymi – pozwoliło to ocenić zaangażowanie specjalistów w realizację oddziaływań profilaktycznych oraz zakres ewaluowanych oddziaływań;

- sprawozdania z okresu 2020-2021 z przeprowadzonych diagnoz zachowań ryzykownych
 - pozwoliło to poznać dynamikę zachowań ryzykownych w badanych szkołach;
- sprawozdania z okresu 2020-2021 z pracy pedagoga szkolnego, wychowawcy klasowego
 - pozwoliło to na poznanie poziomu zaangażowania się w działalność profilaktyczną poszczególnych podmiotów szkolnych oraz ich opinie o efektywności podejmowanych działań.

W celu zrealizowania określonej metody badawczej konieczne jest ustalenie technik i narzędzi badawczych. W pracy zastosowano technikę: **ankiety i wywiadu**.

W badaniach zastosowano autorskie narzędzia badawcze. Były to:

- 1) **Kwestionariusz ankiety** skierowany do uczniów szkół średnich.
- 2) **Kwestionariusz ankiety** skierowany do nauczycieli.
- 3) **Dyspozycje do wywiadu** z pedagogiem szkolnym.

Skierowany do młodzieży kwestionariusz ankiety umożliwił pozyskanie informacji na temat zachowań ryzykownych, których doświadczyli lub byli świadkami na terenie szkoły i poza nią. Kwestionariusz składał się z 68 pytań. Ponadto, w kwestionariuszu zawarte zostały pytania dotyczące rodzaju, częstotliwości czy zakresu oddziaływań profilaktycznych, w których uczestniczyła badana młodzież na terenie szkoły, a także posłużył poznaniu opinii młodzieży na temat skuteczności stosowanych w badanych szkołach działań profilaktycznych.

Drugim narzędziem był kwestionariusz ankiety skierowany do nauczycieli, składał się on z 20 pytań, posłużył on do zebrania informacji dotyczących rodzaju, uwarunkowań efektywności strategii profilaktycznych oraz opinii nauczycieli o skuteczności profilaktyki szkolnej, a także zweryfikowania dynamiki zachowań ryzykownych.

Trzecim narzędziem badawczym były dyspozycje do wywiadu, czyli zestaw przygotowanych pytań otwartych skierowanych do pedagogów szkolnych. Był to zestaw 19 pytań, które odnosiły się do pozyskania informacji dotyczących rodzajów zachowań ryzykownych, a także sposobów realizacji strategii profilaktycznych, uwarunkowań ich skuteczności i ewaluacji podejmowanych działań. W badaniach zastosowano **wywiad jakościowy niestandardyzowany**. W analizie danych uzyskanych w wyniku zastosowania wspomnianego wywiadu, kierowano się wskazówkami metodologicznymi dotyczącymi

analizy danych jakościowych, to znaczy użyto odpowiednich metod kodowania i przetwarzania danych jakościowych⁴⁰.

3.5. Sposoby analizy materiału empirycznego

Ze względu na wykorzystaną w badaniu skalę nominalną w analizie użyto przede wszystkim wskaźniki struktury. Związek pomiędzy zmiennymi jakościowymi oceniono za pomocą testu niezależności χ^2 wyznaczanego dla tablicy asocjacji. W przypadkach niższych liczebności badanych kategorii w ujęciu dwuwymiarowym zastosowano dodatkowo poprawkę Yatesa – zaostrzającą kryterium wyboru. Jako potwierdzający istotność w teście niezależności poziom istotności przyjęto $\alpha = 0,05$, przy czym dla wyników testów podane zostały poziomy istotności z dokładnością do 0,001. Siłę związku pomiędzy zmiennymi podanymi na skali nominalnej lub porządkowej – sprowadzonej do nominalnej poprzez agregację – mierzono z wykorzystaniem opartego na χ^2 współczynnika ϕ - Yula. Współczynnik ten, zawiera się w przedziale $0 < \phi < 1$. Wartości zbliżone do jedynki świadczą o silnej zależności. Kierunek (znak) tego współczynnika uzależniony jest od sposobu konstrukcji tablicy a dokładniejsza analiza umożliwia wskazanie części występujących par cech w układzie dwuwymiarowym.

Ze względu na wykorzystaną w badaniu skalę nominalną w analizie użyto wskaźników struktury, testu niezależności chi kwadrat (każdorazowo dla tablicy asocjacji – o jednym stopniu swobody) oraz opartego na chi kwadrat współczynnika korelacji F_i – Yula. Obliczenia przeprowadzone zostały w arkuszu kalkulacyjnym Excel oraz programie Statistica.

Do analizy materiału jakościowego (wywiad z pedagogiem, dokumentacja szkolna) została zastosowana podstawowa procedura analizowania danych jakościowych, polegająca na grupowaniu i kodowaniu danych. Grupowanie danych, polegało na uporządkowaniu zebranego materiału badawczego według interesujących badacza kategorii, dotyczących skuteczności działań profilaktycznych. Następnie w ramach wyodrębnionych kategorii dane te, zostały zakodowane (indeksowane) według charakterystycznych dla poszczególnych kategorii pojęć. Następnie w ramach poszczególnych kodów poszukiwano schematów i prawidłowości, które stały się podstawą do wnioskowania o dynamice zachowań ryzykownych, a przede wszystkim o skuteczności szkolnych strategii profilaktycznych. Jako, że badania jakościowe nie wykluczają zebrania danych ilościowych, w odniesieniu do

⁴⁰ Szczególnie pomocna tu była pozycja M. B. Milesa, A. M. Hubermana, *Analiza danych jakościowych*, Trans Humana, Białystok 2000.

niektórych kategorii zostały przedstawione dane liczbowe, mimo że nie są one istotne statystycznie.

3.6. Dobór próby i charakterystyka badanych

Warunkiem koniecznym prawidłowo przeprowadzonych badań jest odpowiedni dobór próby badanej, czyli wyselekcjonowanej liczby osób, która występuje w danej zbiorowości. W badaniu zastosowano **celowy dobór próby**. W przypadku prezentowanych badań wśród kryteriów celowego doboru próby badanej należy wymienić: obszar – teren miasta Częstochowa, rodzaj szkoły – szkoła ponadpodstawowa, czyli liceum ogólnokształcące, technikum i szkoła branżowa I stopnia. Badania zostały przeprowadzone na terenie miasta Częstochowa w szkołach ponadpodstawowych. Wybór miasta związany był z osobistymi doświadczeniami badacza, które dotyczą jego pracy zawodowej. Częstochowa to miasto znajdujące się w województwie śląskim. Na terenie miasta funkcjonuje 39 szkół ponadpodstawowych, w tym (16-liceów, 11-techników, 12-branżowych szkół I stopnia). Do szkół ponadpodstawowych w roku szkolnym 2019/2020 uczęszczało 13180 uczniów, w tym do liceów – 5754 uczniów, do techników – 6114 uczniów, do branżowych szkoły I stopnia – 1312 uczniów. W roku szkolnym 2019/2020 funkcje wychowawców w szkołach ponadpodstawowych pełniło 512 nauczycieli.

Po dokonaniu wyboru terenu badań, wybrano próbę badawczą. Dobór próby badawczej to wybranie pewnej liczby osób (klasy szkolne) wchodzących w skład populacji całkowitej, aby na jej podstawie wyprowadzić wnioski, zweryfikować hipotezy i udzielić odpowiedzi na postawione pytania badawcze.

Uczniowie i uczennice biorący udział w badaniu stanowiły osoby w wieku od 15 do 19 lat. Największy odsetek stanowili respondenci, których wiek w momencie prowadzenia badania wynosił 17 lat. Nieco ponad połowę osób biorących udział w badaniu, to mężczyźni. Badana młodzież uczęszczała do liceum ogólnokształcącego, technikum, oraz szkoły branżowej. Największy odsetek badanych stanowili (63,17%) uczniowie technikum. Najlicniejszą grupą w badaniu była młodzież pochodząca z rodzin pełnych (69,87%). Nieznacznie ponad połowa uczestniczących w badaniu uczniów, mieszkała w mieście (53,84%).

Drugą grupę badanych stanowili nauczyciele- wychowawcy. W większości były to kobiety (78,64%). Średnia wieku wynosiła 41-50 lat (47,53%). Nauczyciele posiadali wyższe

pełne wykształcenie pedagogiczne. Stopień awansu zawodowego badanych nauczycieli to w większości stopień dyplomowany (72,82%). Badani to w większości osoby z ponad dwudziestoletnim stażem pracy w szkolnictwie (53,40%). Zdecydowana większość pracuje w technikum (48,54%) i szkole branżowej (48,54%).

Pedagodzy szkolni uczestniczący w badaniu, to w większości kobiety. Średnia wieku respondentów wynosiła 41–50 lat (50%). Wszyscy pedagodzy posiadali wyższe pełne wykształcenie pedagogiczne. Wśród badanych większość posiadała stopień awansu – nauczyciel dyplomowany. Największą grupę wśród badanych pedagogów stanowili respondenci, którzy pracują w zawodzie od 20 lat (70%). Zdecydowana większość pracuje w technikum (60%) i szkole branżowej (60%).

3.7. Organizacja i przebieg badań

Założeniem badacza było przeprowadzenie badań we wszystkich szkołach średnich na terenie miasta Częstochowa. W tym celu, wysłano do dyrektorów szkół pismo wraz z załączonymi narzędziami badawczymi z prośbą o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań. Ostatecznie zgodę taką wyrazili dyrektorzy dziesięciu szkół średnich. Ponieważ badania odbywały się w okresie występowania pandemii Covid-19 uczniowie i nauczyciele otrzymali kwestionariusze drogą elektroniczną. Z doświadczeń zawodowych badacza wynika, że zarówno młodzież, jak i kadra pedagogiczna nie jest chętna do wypełniania jakiegokolwiek rodzaju kwestionariusza. Wiedząc, że badacz musi liczyć na dobrą wolę uczestników, założono przeanalizowanie po 1500 wypełnionych przez uczniów kwestionariuszy ankiety. Ostatecznie po odrzuceniu niepełnych lub niepoprawnie wypełnionych kwestionariuszy w prezentowanym badaniu wzięło udział 1029 uczniów.

Badaniem została objęta również grupa nauczycieli pracujących w badanych placówkach na terenie miasta Częstochowa. Wśród wszystkich zatrudnionych w szkołach nauczycieli o wypełnienie kwestionariusza ankiety poproszono nauczycieli, którzy jednocześnie pełnią funkcję wychowawcy klasy. Uznano bowiem, że wychowawca klasy w największym stopniu spośród wszystkich nauczycieli realizuje działania profilaktyczno-wychowawcze. Badani nauczyciele stanowili grupę 103 osób, zróżnicowaną pod względem wykształcenia, doświadczenia zawodowego, stopnia awansu zawodowego oraz stażu pracy.

W szkołach, które wyraziły zgodę na udział w badaniach, zatrudniono po jednym pedagogu. Wszyscy wyrazili zgodę na udział w badaniu. Stąd uzupełnieniem badań były

wywiady przeprowadzone z 10 pedagogami szkolnymi, dotyczące ich działalności w zakresie profilaktyczno-wychowawczym na terenie szkoły, w której pracują.

Na przełomie maja oraz czerwca 2020 przeprowadzono badania ankietowe wśród uczniów oraz nauczycieli częstochowskich szkół średnich. Badanie ze względu na trwającą pandemię Covid-19 miało charakter zdalny. Zgody na badanie otrzymano jeszcze przed pandemią. Nie wszyscy uczniowie oraz nauczyciele zgodzili się na badanie z powodów osobistych, bliżej nieokreślonych. Dyrektorzy uczestniczących w badaniach szkół, do pomocy w realizacji badań wyznaczyli pedagogów szkolnych. Pedagodzy szkolni mają kontakt zarówno z uczniami, jak i kadrą pedagogiczną. Dlatego też, to przy pomocy pedagogów uczniowie oraz nauczyciele otrzymali narzędzie badawcze w postaci opracowanego kwestionariusza ankiety oraz list przy pomocy linku internetowego. Skierowany do uczniów list zawierał informacje o celu prowadzonych badań i ich wartości. Zarówno uczniów, jak i nauczycieli zapewniono o anonimowości prowadzonych badań, wskazano termin wypełnienia przesłanego kwestionariusza. Przeprowadzenie wywiadów z pedagogami szkolnymi odbyło się na przełomie czerwca oraz września 2020 roku. Pedagodzy współpracowali z badaczem od momentu wyrażenia zgody przez dyrekcję szkoły. Przekazali kwestionariusze ankiety uczniom i nauczycielom, dzięki pomocy pedagogów, badacz mógł przeanalizować dokumenty dotyczące działań profilaktycznych w szkole. Następnie badacz umawiał się indywidualnie z pedagogami na wywiad. W grudniu 2020 przeprowadzono analizę oraz porządkowano uzyskane dane w przeprowadzonych badaniach. W marcu 2021 przeprowadzono analizę statystyczną potrzebną w pracy badawczej. Od czerwca do września 2021 roku przeprowadzono analizę uzyskanych danych i interpretację wyników. Następnie przystąpiono do opracowania płynących z badań wniosków oraz sformułowania rekomendacji w zakresie działań profilaktycznych w szkole.

IV. Synteza wyników badań własnych

Główny problem badawczy <i>Jaka jest skuteczność strategii profilaktyki szkolnej w zakresie zachowań ryzykownych przejawianych przez młodzież częstochowskich szkół średnich?</i>
Pierwsza grupa pytań szczegółowych
<i>PS1: Jaka jest dynamika zachowań ryzykownych w grupie badanej młodzieży?</i>
<i>PS1.1: Jaką wiedzę dysponuje młodzież na temat skutków zachowań ryzykownych?</i>
Wynik 1.1 Młodzież biorąca udział w badaniu posiada wiedzę dotyczącą skutków fizycznych, psychicznych oraz społecznych zachowań ryzykownych. Jako konsekwencję fizyczną młodzież wskazuje przedawkowanie narkotyków prowadzące do śmierci, zaburzenia pracy serca; psychiczną konsekwencją w ocenie badanej młodzieży są ostre, przewlekłe zaburzenia psychiczne oraz spowolnienie procesów psychicznych; konsekwencją społeczną jest izolowanie się od znajomych, rodziny, przebywanie głównie w samotności oraz spadek zainteresowania szkołą. Szkodliwość alkoholu zdaniem uczniów uzależniona jest od rodzaju spożywanego alkoholu oraz od jego ilości. W opinii badanych uczniów palenie papierosów jest bardzo szkodliwe. Respondenci znają przepisy prawa dotyczące możliwości posiadania narkotyków w Polsce. Potrafią wskazać skutki występowania zjawiska agresji- wystąpienie poczucia poniżenia oraz upodlenia.
<i>PS1.2: Jakie są uwarunkowania zachowań ryzykownych w grupie badanej młodzieży?</i>
Wynik 1.2 Główne uwarunkowania zachowań ryzykownych w opinii młodzieży to: środowisko rodzinne ucznia, środowisko rówieśnicze oraz klasowe. W opinii nauczycieli środowisko rodzinne oraz Internet wpływa na występowanie zachowań ryzykownych. Na wystąpienie zachowania ryzykownego nie ma wpływu to, w jakiej rodzinie wychowuje się uczeń. Pedagodzy wskazują na możliwość wystąpienia zachowania ryzykownego u młodzieży niezależnie od pochodzenia rodzinnego. Jako przyczynę wystąpienia zachowania ryzykownego pedagodzy wskazują, chęć imponowania innym rówieśnikom, jak również trudną sytuację w domu, która ma realny wpływ na funkcjonowanie ucznia.
<i>PS1.3: Jaka jest zależność między płcią, wiekiem uczniów, miejscem zamieszkania i strukturą rodziny a rodzajami i częstotliwością występowania zachowań ryzykownych wśród młodzieży?</i>
HS1.3. <i>Zakłada się, że istnieje istotna zależność między wiekiem uczniów a rodzajami i częstotliwością występowania zachowań ryzykownych, przejawianych przez młodzież szkół średnich. Przyjęto, że płeć nie będzie miała istotnego wpływu na rodzaj przejawianych zachowań ryzykownych. Im wyższy wiek uczniów, tym większe nasilenie zachowań ryzykownych. Miejsce zamieszkania i struktura rodziny nie mają istotnego wpływu na występowanie zachowań ryzykownych.</i>
Wynik 1.3 1. W badaniach potwierdzono, iż istnieje istotna zależność między wiekiem uczniów a rodzajem i częstotliwością występowania zachowań ryzykownych przejawianych przez młodzież. Dowodem na potwierdzenie hipotezy były przeprowadzone analizy statystyczne, które wskazują na szereg korelacji. Alkohol: –Potwierdzono istotną statystycznie korelację pomiędzy wiekiem a spożywaniem

alkoholu ($\varphi = 0,292$; $p < 0,001$) i to w każdej postaci. Osoby starsze (uczniowie starsi) piją istotnie częściej i to różne alkohole.

–Występuje korelacja pomiędzy płcią a spożywaniem alkoholu przez młodzież. W toku analiz potwierdzono istotną statystycznie korelację pomiędzy płcią a spożywaniem alkoholu ($\varphi = 0,092$; $p = 0,003$) – mężczyźni częściej sięgają po alkohol. W wyniku analiz udało się ustalić, iż kobiety istotnie częściej sięgają po wino ($\varphi = -0,236$; $p < 0,001$), a mężczyźni po wódkę ($\varphi = 0,089$; $p = 0,005$).

–Potwierdzono istotną statystycznie korelację pomiędzy miejscem zamieszkania a spożywaniem alkoholu ($\varphi = 0,022$; $p = 0,480$). Oznacza to, że młodzież z miast częściej sięga po alkohol. Sprzyja temu większa anonimowość, większa dostępność alkoholu i większe możliwości jego zakupu przez nieletnich.

–Wskazano i potwierdzono istnienie zależności między miejscem zamieszkania a rodzajem alkoholu. Osoby mieszkające w mieście istotnie częściej sięgają po wino ($\varphi = -0,077$; $p = 0,014$) i po wódkę ($\varphi = -0,079$; $p = 0,011$).

–Występuje korelacja pomiędzy strukturą rodziny a spożywaniem alkoholu ($\varphi = 0,259$; $p < 0,001$) i to w każdej postaci. Osoby z rodzin niepełnych istotnie częściej spożywają alkohol.

– Potwierdzono istotną statystycznie korelację pomiędzy miejscem zamieszkania a różnymi miejscami spożywania alkoholu. Osoby mieszkające na wsi piją istotnie częściej w domu ($\varphi = 0,062$; $p = 0,047$), a mieszkające w miastach na imprezach ($\varphi = -0,105$; $p = 0,001$).

– Istnieje związek pomiędzy płcią badanych i motywami sięgania po alkohol przez młodzież. Pomiędzy płcią a powodami spożywania alkoholu potwierdzono istotną zależność w dwóch przypadkach. Kobiety istotnie częściej piją dla zapomnienia o problemach w domu ($\varphi = -0,146$; $p < 0,001$), a mężczyźni „ponieważ wszyscy piją” ($\varphi = 0,081$; $p = 0,010$). Uzyskany wynik pokazuje nam różne podłoże sięgania po alkohol przez dziewczęta i chłopców.

– Istnieje związek pomiędzy wiekiem i motywami picia alkoholu przez młodzież. Należy wskazać, że wśród uczniów starszych dominują dwa powody sięgania po alkohol – zapomnienie o problemach szkolnych i w celu polepszenia samopoczucia. Pomiędzy wiekiem a powodami spożywania alkoholu potwierdzono istotną zależność w zakresie lepszego samopoczucia ($\varphi = 0,145$; $p < 0,001$) i zapominają o problemach szkolnych ($\varphi = 0,131$; $p < 0,001$).

– W wyniku przeprowadzonej analizy pomiędzy miejscem zamieszkania a powodami spożywania alkoholu potwierdzono istotną zależność w dwóch przypadkach. Osoby z miast częściej piją dla odreagowania ($\varphi = -0,089$; $p = 0,004$) i zapomnienia o problemach w szkole ($\varphi = -0,076$; $p = 0,015$). W przypadku młodzieży z terenów wiejskich nie ujawniono istotnych statystycznie zależności.

– W wyniku przeprowadzonych analiz ustalono istotną zależność w trzech przypadkach pomiędzy strukturą rodziny a powodami spożywania alkoholu. Osoby z rodzin niepełnych częściej piją dla odreagowania ($\varphi = -0,129$; $p < 0,001$), lepszego samopoczucia ($\varphi = -0,159$; $p < 0,001$) i „ponieważ wszyscy piją” ($\varphi = -0,153$; $p < 0,001$).

Narkotyki:

– Istnieje związek pomiędzy wiekiem a rodzajem zażywanego przez młodzież narkotyku. Okazało się, że uczniowie młodsi zdecydowanie rzadziej sięgają po narkotyki w porównaniu ze starszymi. Zaś uczniowie starsi istotnie częściej sięgają po narkotyki ($\varphi = -0,222$; $p < 0,001$) i dotyczy to sięgania po każdy z ich typów.

– Interesujące wyniki uzyskano poszukując korelacji pomiędzy płcią a rodzajem zażywanego narkotyku. Kobiety istotnie rzadziej sięgają po narkotyki ($\varphi = -0,075$;

p = 0,017), natomiast w pozostałych kwestiach dotyczących tego zagrożenia nie potwierdzono istotnych statystycznie zależności. Jedynie na poziomie tendencji statystycznej można wskazać na częstsze sięganie po LSD ($\phi = -0,056$; p = 0,076) i substancje wziewne ($\phi = -0,056$; p = 0,076) ze strony kobiet.

– W przypadku zażywania wszystkich typów narkotyków potwierdzono istotne statystycznie korelacje pomiędzy strukturą rodziny a skłonnościami do zażywania narkotyków. Osoby z rodzin niepełnych istotnie częściej sięgają po wszystkie z nich. Osoby z rodzin pełnych istotnie częściej sięgają po marihuanę.

– Nie wykazano istotnych statystycznie korelacji pomiędzy miejscem zamieszkania a skłonnościami do zażywania narkotyków.

Agresja:

– Analizując uzyskane wyniki badań zauważono, że nie ma istotnej statystycznie zależności pomiędzy wiekiem a doświadczeniem agresji. W toku badań potwierdzono natomiast, iż uczniowie starsi istotnie częściej spotkali się z popychaniem ($\phi = 0,079$; p = 0,012), zabieraniem rzeczy osobistych ($\phi = 0,079$; p = 0,012) i szantażowaniem ($\phi = 0,079$; p = 0,012).

– Wystąpiła korelacja w przypadku płci a doświadczeniem agresji. Przeprowadzone analizy statystyczne ujawniły istnienie korelacji, ale tylko w przypadku kobiet. W toku badań potwierdzono, iż kobiety istotnie częściej spotkały się z popychaniem ($\phi = -0,069$; p = 0,027), wyśmiewaniem ($\phi = -0,099$; p = 0,002), ośmieszaniem w Internecie ($\phi = -0,087$; p = 0,006), wulgaryzmami ($\phi = -0,095$; p = 0,003), ale i same były agresywne ($\phi = -0,069$; p = 0,002).

– W toku badań potwierdzono, iż osoby mieszkające na wsi istotnie częściej spotkały się z zabieraniem rzeczy osobistych ($\phi = 0,076$; p = 0,015).

– Potwierdzono, iż osoby z rodzin niepełnych istotnie częściej spotkały się z większością typów agresji, wyłączając jedynie groźenie, szantaż, nękanie i w ograniczonym zakresie umieszczanie obraźliwych zdjęć w Internecie.

Podsumowując, poprzez analizę statystyczną postawiona w pracy hipoteza 1.3 znalazła **tylko częściowe potwierdzenie**. Jak wynika z przeprowadzonych analiz statystycznych, istnieje zależność między wiekiem uczniów a rodzajami i częstotliwością występowania zachowań ryzykownych przejawianych przez młodzież szkół średnich. Analizy pokazały, że istnieje korelacja również pomiędzy płcią, strukturą rodziny i miejscem zamieszkania a rodzajem zachowań ryzykownych (w hipotezie założono brak korelacji).

Druga grupa pytań szczegółowych

PS2: Jakie strategie profilaktyczne w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym młodzieży, realizowane są w badanych szkołach?

PS.2.1: Jakie są podstawy prawno-organizacyjne działań profilaktycznych w badanych szkołach?

Wynik 2.1

Z analizy dokumentów wynika, iż podstawy prawno-organizacyjne warunkujące działania profilaktyczne szkoły, to m. in: Konstytucja RP art. 72; Konwencja o Prawach Dziecka art. 3, 19, 33; Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty; Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r.; Prawo oświatowe; Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi; Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii; Rozporządzenie MEN z dnia 9 lipca 2020 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. z 2020r. poz. 1280); Rozporządzenie MEN z 3 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół (Dz. U. z 2020 r. poz. 1008). Od 1.09.2020 r. ramowy plan nauczania określa tygodniowy wymiar

godzin dla uczniów poszczególnych klas w danym typie szkoły, przeznaczonych na realizację zajęć z wychowawcą – a w ramach tych zajęć w szczególności zajęcia dotyczące istotnych problemów społecznych: a) zdrowotnych, b) prawnych, c) finansowych, d) klimatycznych, e) ochrony środowiska; Plan nadzoru pedagogicznego K-PKO na poszczególny rok szkolny, statut szkoły.

PS.2.2: Czy oraz w jakim zakresie plan działań profilaktycznych jest integralny z krajowym, wojewódzkim i lokalnym programem rozwiązywania problemów młodzieży?

Wynik 2.2

W trakcie tworzenia programu wychowawczo-profilaktycznego badanych placówek, zespół opracowujący odwołuje się do wytycznych dotyczących profilaktyki z poziomu centralnego, poziomu regionalnego oraz lokalnego. Jak wynika z analizy dokumentów, z poziomu centralnego nacisk kładzie się na zadania administracji rządowej oraz instytucji, które swoim zasięgiem obejmują cały kraj. Należą do nich min.: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA), Ośrodek Rozwoju Edukacji (ORE), Krajowe Centrum ds. AIDS, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii (KBPN), Główny Inspektorat Sanitarny (GIS). Analizując dokumentację szkolną wnioskuje się, iż program wychowawczo-profilaktyczny jest zgodny z narodowym i krajowym programem.

Z poziomu regionalnego, rodzaje działań profilaktycznych wykorzystywanych przy tworzeniu programów wychowawczo-profilaktycznych zawarte są w wojewódzkich programach, takich jak: program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych oraz program przeciwdziałania narkomanii, które jak wynika z analizy dokumentacji szkolnej, wykorzystuje się podczas tworzenia programu wychowawczo-profilaktycznego.

Działania dotyczące profilaktyki na szczeblu lokalnym, realizowane są dzięki gminnym programom profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, jak również przy wykorzystaniu programów dotyczących przeciwdziałania narkomanii.

PS.2.3: W jaki sposób w szkole prowadzi się diagnozowanie potrzeb uczniów w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym?

Wynik 2.3

Każda ze szkół realizuje działania związane z wychowawczą oraz profilaktyczną sferą mającą na celu, umacnianie zarówno czynników chroniących, jak i minimalizowanie czynników ryzyka. Każdego roku diagnozuje się sytuację dydaktyczno-wychowawczą uczniów. Dotyczy to, klas pierwszych oraz programowo wyższych. Systematycznie wśród uczniów i ich rodziców przeprowadzane są ankiety, które dotyczą poczucia bezpieczeństwa, zażywania substancji psychoaktywnych i innych problemów uczniów. Uwzględnia się ponadto, priorytety zawarte w nadzorze pedagogicznym dyrektora na dany rok szkolny. Analizie poddaje się również informacje przekazane przez nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz rodziców, dotyczące obserwacji zachowań uczniów podczas przerw, lekcji, zajęć pozalekcyjnych oraz imprez szkolnych i wyjazdów.

PS.2.4: Jakie programy wychowawczo-profilaktyczne, realizowane są w badanych placówkach w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym oraz czego dotyczą ich treści?

Wynik 2.4

Od roku szkolnego 2017/2018 działalność szkoły w sferze edukacji, została określona poprzez program wychowawczo-profilaktyczny danej placówki oświatowej oraz poprzeczny zestaw programów nauczania. W okresie prowadzenia badań na terenie miasta Częstochowy, szkoły ponadpodstawowe realizowały w szczególności takie programy, jak: „Program Profilaktyczno-Wychowawczy Epsilon”, „Fred goes net”, „Środowiskowa Profilaktyka Uzależnień” oraz „Ars, czyli jak dbać o miłość?”. Z poziomu lokalnego w programach uwzględniono potrzeby występujące w środowisku szkolnym, zachowania ryzykowne przejawiane przez młodzież. Realizowane były programy związane

z profilaktyką: uniwersalną, selektywną oraz wskazującą. Treści programów dotyczyły: zachowań ryzykownych, rozwijanie umiejętności społecznych uczniów oraz zagadnień związanych ze zdrowiem.

PS.2.5: W jaki sposób nauczyciele wprowadzają i realizują działania profilaktyczne na poszczególnych przedmiotach nauczania?

Wynik 2.5

W szkołach ponadpodstawowych, od roku szkolnego 2019/2020 realizowana jest podstawa programowa określona w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. Treści, które dotyczą obszarów związanych z wychowaniem i profilaktyką, zawarte są w podstawach programowych przedmiotów kształcenia ogólnego. Analizując dokumentację szkolną wnioskować można, iż treści dotyczące zdrowia- edukacji zdrowotnej, relacji- kształtowania postaw społecznych oraz kultury- wartości i norm zachowań, realizowane są na wszystkich przedmiotach szkolnych. Jak wynika z analizy materiału empirycznego, zagadnienia zawarte w programie wychowawczo-profilaktycznym szkoły, realizowane są podczas omawiania podstawy programowej danego przedmiotu.

PS.2.6: Czy do realizacji programów profilaktyczno-wychowawczych zatrudnieni są specjaliści z zewnątrz oraz w jaki sposób wspomagają nauczycieli?

Wynik 2.6

Za realizację programów profilaktyczno- wychowawczych odpowiedzialni są: wychowawcy, nauczyciele uczący, pedagog szkolny, psycholog (jeśli szkoła posiada etat), nauczyciel bibliotekarz oraz specjaliści z zewnątrz wspierający szkołę. Jak wynika z analizy dokumentów dużą rolę w działaniach profilaktycznych na terenie szkoły odgrywa pedagog szkolny, który koordynuje współpracę szkoły z poradnią psychologiczno-pedagogiczną, która wspomaga placówkę oświatową w organizacji zajęć z zakresu profilaktyki. Specjaliści zatrudnieni w poradni psychologiczno-pedagogicznej prowadzą serię zajęcia z zakresu profilaktyki w danej placówce. Zajęcia te, dostosowane są do potrzeb danej szkoły oraz grupy uczniów.

Trzecia grupa pytań szczegółowych

PS3: Jaka jest skuteczność działań profilaktycznych realizowanych w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym uczniów w badanych placówkach w opinii nauczycieli i pedagogów szkolnych?

PS3.1: Co stanowi o sukcesie działań profilaktycznych w opinii nauczycieli i pedagogów szkolnych?

Wynik 3.1

Analiza materiału empirycznego wykazała, iż działaniem chroniącym przed zachowaniem ryzykownym w ocenie nauczyciela, jest wzmacnianie samooceny i kompetencji społecznych ucznia. Działaniem podejmowanym w pracy z uczniem aspołecznym jest najczęściej rozmowa indywidualna z nim. Głównym czynnikiem wpływającym na efektywność zajęć profilaktycznych jest zaangażowanie osoby prowadzącej oraz atrakcyjność danych zajęć. Realizację programu profilaktyczno-wychowawczego szkoły, ułatwia dobry kontakt z uczniem oraz rodzicem, utrudnia natomiast brak współpracy na płaszczyźnie uczeń- nauczyciel- rodzic.

Jak wynika z badań, najskuteczniejszym działaniem w zakresie profilaktyki jest rozmowa indywidualna z uczniem, to ona przynosi największe korzyści. Pedagog szkolny w swojej pracy, działa na różnych płaszczyznach (współpraca z uczniem, rodzicem, nauczycielem). Działania podejmowane przez pedagoga szkolnego wpływają na rozwój sfery fizycznej, psychicznej i społecznej ucznia.

PS3.2: Na czym polegają i jak przebiegają działania ewaluacyjne szkolnych programów wychowawczo-profilaktycznych?

Wynik 3.2

Ewaluacja programu profilaktyczno-wychowawczego, polega przede wszystkim na starannym, systematycznym gromadzeniu danych dotyczących prowadzonych działań wychowawczych i profilaktycznych na terenie danej szkoły. Ewaluacja przebiega w kilku etapach i dotyczy: obserwacji zachowań uczniów oraz zachodzące w tym zakresie zmiany, analizy dokumentacji w teczkach wychowawców, przeprowadzenia ankiet ewaluacyjnych wśród: uczniów, rodziców i nauczycieli, wymiany spostrzeżeń w zespołach nauczycieli, analizy przypadków zachowań ryzykownych występujących wśród uczniów oraz analizy sprawozdań ewaluacji wewnętrznej w danym obszarze.

PS3.3: Jaka jest zależność między wiekiem nauczycieli, ich doświadczeniem zawodowym i stażem pracy a skutecznością realizacji strategii profilaktycznych?

HS3.3. Zakłada się, że istnieje zależność między wiekiem nauczycieli, doświadczeniem zawodowym, stażem pracy a skutecznością realizacji strategii profilaktycznych. Im większa wiedza i doświadczenie oraz staż pracy, tym większa skuteczność strategii profilaktycznych.

Wynik 3.3

W badaniach potwierdzono **jedynie część postawionej hipotezy**. Dowodami na wystąpienie zależności bądź jej brak były przeprowadzone analizy statystyczne.

1. W badaniu nie potwierdzono istnienia istotnej statystycznie zależności pomiędzy **wiekem nauczycieli** a skutecznością realizowanych przez nich strategii profilaktycznych. Wartość empiryczna X_{emp}^2 jest niższa od wartości teoretycznej X_{teor}^2 przy różnych stopniach swobody (df). ($\chi^2 = -0,021$, $\phi = 0,020$, $p = 0,887$). Zatem należy uznać, że wiek realizatora działań profilaktycznych, czyli nauczyciela nie jest czynnikiem warunkującym skuteczność tych działań.

2. W wyniku przeprowadzonych analiz statystycznych potwierdzono istotną statystycznie zależność pomiędzy **doświadczeniem zawodowym** a skutecznością realizowanych programów profilaktycznych ($\phi = 0,306$; $p = 0,038$). Można przyjąć zatem, że im większe doświadczenie zawodowe będzie miał realizator programów profilaktycznych, tym wyższa będzie ich skuteczność. Doświadczenie zawodowe związane jest z większym zasobem wiedzy dotyczącej różnych zjawisk, a także z większym zasobem pod względem jakościowym umiejętności i kompetencji. Oznacza to, że osoby z większym doświadczeniem zawodowym lepiej potrafią dobrać formy i środki oddziaływań, stosowane podczas zajęć profilaktycznych, a także lepiej zrozumieć potrzeby i motywy postępowania młodych ludzi, a zatem i bardziej skutecznie oddziaływać. Nieco zaskakujące jest to, że osoby z większym doświadczeniem zawodowym uznały pogadankę za najbardziej skuteczną formę oddziaływań profilaktycznych ($\phi = 0,317$; $p = 0,0321$).

3. W wyniku przeprowadzonych analiz statystycznych potwierdzono istotną statystycznie zależność pomiędzy **stażem pracy** a skutecznością realizowanych programów profilaktycznych ($\phi = 0,295$; $p = 0,046$). Dłuższy staż pracy nieodmiennie składa się na możliwość zdobycia większego doświadczenia zawodowego, a zatem większej wiedzy i umiejętności w zakresie oddziaływań profilaktycznych. Badania pokazały również, że aby przyjęta przez szkołę strategia profilaktyczna była skuteczna, ważne jest, by zajęcia profilaktyczne odbywały się systematycznie ($\phi = 0,299$; $p = 0,043$).

Podsumowując, druga postawiona hipoteza znalazła **częściowe potwierdzenie** w przeprowadzonych badaniach. Jak wynika z przeprowadzonych analiz statystycznych, istnieje zależność między doświadczeniem zawodowym, stażem pracy a skutecznością realizacji strategii profilaktycznych, ale nie występuje ona w kwestii wieku nauczycieli biorących udział w badaniu.

Czwarta grupa pytań szczegółowych
<i>PS4: Jaka jest skuteczność działań profilaktycznych realizowanych w zakresie zachowań ryzykownych uczniów w badanych placówkach w opinii młodzieży szkolnej?</i>
<i>PS4.1: Jaką wiedzę dysponują uczniowie na temat strategii profilaktycznych stosowanych w szkole oraz w jaki sposób wiedza ta jest przekazywana?</i>
Wynik 4.1
<p>Z analizy materiału empirycznego wynika, iż w opinii młodzieży nieco ponad połowa badanych uczniów (55,98%) nie dostrzega na terenie szkoły działań związanych z profilaktyką. Nie każde organizowane w szkole zajęcie nazywa się np. warsztatem profilaktycznym, dlatego być może respondenci nie zawsze są świadomi, że właśnie uczestniczą w profilaktyce. Młodzież nie dostrzega szeregu działań, które mają ścisły związek z profilaktyką. Badani, jako osobę odpowiedzialną za zajęcia z profilaktyki szkolnej, wskazują pedagoga szkolnego, zaś osoby z zewnątrz, jako osoby najczęściej prowadzące zajęcia profilaktyczne. Formą najczęściej wskazaną przez respondentów dotyczącą prowadzenia zajęć z zakresu profilaktyki, są warsztaty. Zajęciami, na których realizowane są treści z zakresu profilaktyki szkolnej w opinii uczniów, są godziny wychowawcze. Uczniowie swoją aktywność na zajęciach z zakresu profilaktyki oceniają przeciętnie. Wiedza dotycząca profilaktyki szkolnej przekazywana jest najczęściej w formie warsztatów, wykładów prowadzonych przez pedagoga, nauczycieli uczących oraz osoby zaproszone z zewnątrz.</p>
<i>PS4.2: W jaki sposób uczniowie włączają się w działania profilaktyczne na terenie szkoły?</i>
Wynik 4.2
<p>Uczniowie włączają się w działania profilaktyczne realizowane na terenie szkoły, do której uczęszczają poprzez aktywne uczestnictwo w zajęciach, które ich interesują. Dowodem na to jest wystąpienie korelacji pomiędzy chęcią uczestniczenia młodzieży w zajęciach profilaktycznych a występowaniem zachowań ryzykownych u młodzieży. Im bardziej uczniowie są zaangażowani w działania profilaktyczne, tym rzadziej będą doświadczać zachowań ryzykownych. Wartość empiryczna X_{emp}^2 dla spożywania alkoholu wyniosła 40,051, natomiast wartość teoretyczna X_{teor}^2 przy $df = 7$ i poziomie istotności $\alpha = 0,001$ wynosi 24,32⁴¹. Ponieważ $X_{emp}^2 > X_{teor}^2$, to z prawdopodobieństwem 0,99 stwierdza się, że nie ma podstaw do odrzucenia sformułowanej hipotezy. Pomiedzy oceną chęci uczestniczenia w zajęciach profilaktycznych a istniejącymi zachowaniami ryzykownymi potwierdzono istotną korelację. Dotyczyło to: palenia papierosów ($\chi^2 = 25,350, \phi = 0,159; p < 0,001$), a także zażywania narkotyków ($\chi^2 = 4,848, \phi = 0,069; p = 0,028$). Ponadto potwierdzono istotną statystycznie korelację pomiędzy oceną chęci uczestniczenia w zajęciach profilaktycznych a okolicznościami sięgania po narkotyki ($\chi^2 = 6,955, \phi = 0,083; p = 0,008$); można wnioskować więc, że osoby chętnie uczestniczące w zajęciach profilaktycznych rzadziej znajdują okoliczności do sięgnięcia po narkotyki. Analiza pokazała, jak istotne jest zaangażowanie się młodzieży w działania profilaktyczne. Jeśli młody człowiek będzie z zainteresowaniem w nich uczestniczył, to siła ich oddziaływania będzie większa, a tym samym większa będzie skuteczność działań profilaktycznych. Uczniowie chętnie biorą udział w spotkaniach organizowanych ze specjalistami na terenie szkoły oraz innymi zaproszonymi gośćmi. Aktywnie biorą udział w akcjach organizowanych w szkole oraz poza nią.</p>
<i>PS4.3: Jakie są oczekiwania uczniów wobec działań profilaktycznych prowadzonych w szkole?</i>

⁴¹ G.A. Ferguson, Y. Takane, *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*, PWN, Warszawa 2004, s. 581.

Wynik 4.3

Jak wynika z badań uczniowie mają oczekiwania wobec prowadzonych działań z zakresu profilaktyki. Oczekują osoby prowadzącej uzyskania rzetelnych informacji na realizowany temat. Z analizy materiału empirycznego wynika, iż oczekiwaniem wobec zajęć z zakresu profilaktyki jest możliwość wyboru, w jakich zajęciach mógłby uczeń uczestniczyć. Uczniowie oczekują również możliwości zadawania pytań osobie prowadzącej oraz wystąpienia interakcji, dialogu na poziomie uczeń- nauczyciel.

PS4.4: W jaki sposób uczniowie oceniają skuteczność strategii profilaktycznych stosowanych w szkole?

PS4.4.1: Jaka jest zależność pomiędzy nastawieniem uczniów do zajęć profilaktycznych, oceną przydatności i oceną skuteczności tych zajęć a rodzajem istniejących zachowań ryzykownych?

HS4.4.1. Zakłada się, że istnieje zależność pomiędzy nastawieniem uczniów do zajęć profilaktycznych, oceną przydatności i oceną skuteczności tych zajęć a rodzajem istniejących zachowań ryzykownych. Im bardziej pozytywne będzie nastawienie do profilaktyki i będzie oceniana ona jako skuteczna i przydatna, tym bardziej młodzież będzie skłonna do rezygnacji z zachowań ryzykownych niezależnie od ich rodzaju (tym rzadziej będzie doświadczać zachowań ryzykownych).

Wynik 4.4, 4.4.1

W badaniach potwierdzono, iż **istnieje istotna zależność** między nastawieniem uczniów do zajęć profilaktycznych, oceną przydatności i oceną skuteczności tych zajęć a rodzajem istniejących zachowań ryzykownych. Dowodem na potwierdzenie hipotezy były przeprowadzone analizy statystyczne, które wskazują na wystąpienie korelacji.

1. Oznacza to, że istnieje korelacja pomiędzy **nastawieniem badanej młodzieży do zajęć profilaktycznych** a występowaniem zachowań ryzykownych u młodzieży. Pomiedzy oceną nastawienia do zajęć profilaktycznych a istniejącymi zachowaniami ryzykownymi potwierdzono istotną zależność. Dotyczyło to przede wszystkim: okoliczności sięgania po narkotyki ($\chi^2 = 110,387$, $\phi = -0,331$; $p < 0,001$), palenia papierosów ($X_{emp}^2 = 14,803$; $\phi = -0,121$; $p < 0,001$) zażywania narkotyków ($X_{emp}^2 = 42,725$; $\phi = -0,206$; $p < 0,001$) i bycie obiektem zjawisk agresywnych ($X_{emp}^2 \phi = 4,244$; $-0,065$; $p = 0,039$). Osoby wskazujące na pozytywne nastawienie do tych zajęć, jednocześnie rzadziej doświadczały wskazywanych zagrożeń. Oznacza to, że młodzież uczestnicząca w zajęciach profilaktycznych dotyczących narkomani i przeciwdziałania agresji oraz pozytywnie do nich nastawiona sama rzadziej przejawiała takie zachowania ryzykowne.

2. Istnieje korelacja pomiędzy **oceną przydatności zajęć profilaktycznych** przez młodzież a występowaniem zachowań ryzykownych u młodzieży. Pomiedzy oceną przydatności zajęć profilaktycznych a istniejącymi zachowaniami ryzykownymi, potwierdzono istotną zależność. Dotyczyło to spożywania alkoholu ($\chi^2 = 40,793$, $\phi = 0,201$; $p < 0,001$), palenia papierosów ($\chi^2 = 12,752$, $\phi = 0,112$; $p < 0,001$), zażywania narkotyków ($\chi^2 = 6,523$, $\phi = 0,080$; $p = 0,011$) i okoliczności sięgania po nie ($\chi^2 = 5,618$, $\phi = 0,075$; $p = 0,018$). Osoby wskazujące na przydatność zajęć, rzadziej doświadczały zachowań ryzykownych. Oznacza to, że dostrzegają wartości przekazywane podczas zajęć i chcą postępować zgodnie z nimi. Wyjątek stanowi bycie obiektem agresji ($\chi^2 = 24,100$, $\phi = -0,055$; $p < 0,001$). Podobnie, jak w przypadku chęci uczestniczenia w zajęciach profilaktycznych i tutaj wystąpiła odwrotna zależność. Oznacza to, że nawet jeśli zajęcia z zakresu przeciwdziałania agresji postrzegane są jako przydatne, to i tak to nie chroni przed stanieniem się ofiarą agresji. Należy przypuszczać więc, że w trakcie zajęć są poruszane takie zagadnienia, które nie idą w parze z praktyką i np. nie pomagają osobie pokrzywdzonej przezwyciężyć swój lęk przed sprawcą agresji i powiedzieć komuś o swojej sytuacji.

3. Istnieje korelacja pomiędzy **oceną skuteczności zajęć profilaktycznych** przez

młodzież a występowaniem zachowań ryzykownych u młodzieży. Pomędzy oceną skuteczności zajęć profilaktycznych a istniejącymi zachowaniami ryzykownymi potwierdzono istotną zależność. Dotyczyło to spożywania alkoholu ($\chi^2= 22,884, \varphi = -0,151; p < 0,001$) i częstotliwości jego spożywania ($\chi^2= 12,967, \varphi = -0,113; p < 0,000$), palenia papierosów ($\chi^2= 36,834, \varphi = -0,191; p < 0,000$), zażywania narkotyków ($\chi^2= 31,929, \varphi = -0,178; p < 0,000$) i okoliczności sięgania po nie ($\chi^2= 28,164, \varphi = -0,167; p < 0,000$) oraz obserwowanych zjawisk agresywnych ($\chi^2= 6,738, \varphi = -0,082; p = 0,009$). Osoby wskazujące na skuteczność tych zajęć, jednocześnie rzadziej doświadczały wskazywanych zagrożeń.

Podsumowując, postawiona hipoteza badawcza znalazła potwierdzenie w badaniach. Jak wynika z przeprowadzonych analiz statystycznych, istnieje zależność pomiędzy nastawieniem uczniów do zajęć profilaktycznych, oceną przydatności i oceną skuteczności tych zajęć a rodzajem istniejących zachowań ryzykownych.

V. WNIOSKI Z BADAŃ

Pogłębiona analiza materiału empirycznego pozwoliła na sformowanie następujących wniosków:

1. Aktualnie zachowania ryzykowne stanowią jeden z głównych czynników ryzyka wpływającego na zdrowie oraz życie młodych ludzi. Dlatego powinno nastąpić wzmocnienie działań profilaktycznych, prowadzonych na terenie szkoły. Szkoła powinna być miejscem zmiany, która polega na angażowaniu się w różnego rodzaju projekty dotyczące profilaktyki. Szkoła powinna promować – nie tylko wśród uczniów, ale i rodziców oraz nauczycieli – świadomość wpływu zachowań ryzykownych i ich konsekwencji na życie młodego człowieka. Zachowania ryzykowne towarzyszą każdej grupie wiekowej oraz są zjawiskiem występującym w każdej szkole.

2. Jedna trzecia respondentów, która stanowi grupę ryzyka zagrożoną potencjalnym nadużywaniem alkoholu, powinna zostać ona objęta działaniami z zakresu profilaktyki selektywnej oraz wskazującej.

3. Uczniowie znajdujący się w grupie ryzyka zagrożeniem uzależnienia od nikotyny, powinni zostać objęci programem z zakresu profilaktyki wskazującej.

4. Należy zwiększyć konsekwentność przestrzegania zakazu palenia na terenie placówki. Prawie co trzeci badany z palących stwierdził, że sięga po papierosy m.in. na terenie szkoły.

5. Co czwarty badany deklaruje zażywanie środków uspokajających i nasennych. Należy działania profilaktyczne ukierunkować w tym aspekcie.

6. Badana młodzież już ze środowiska rodzinnego wynosi agresywne wzorce zachowania się. Należy położyć nacisk na pedagogizację rodziców.

7. W zakresie agresji międzyrówieśniczej w działaniach profilaktyczno-wychowawczych, należy skupić się na kształtowaniu i rozwijaniu umiejętności społeczno-emocjonalnych. Młodzież w różnych środowiskach (w tym w domu rodzinnym) ma kontakt z wieloma formami agresji. Warto więc w większym stopniu, skupić się na umiejętnościach komunikacyjnych młodzieży.

8. Profilaktyka uniwersalna, powinna być adresowana do całej społeczności szkolnej, w skład której wchodzi uczniowie, rodzice i nauczyciele.

9. Dbanie o prawidłowy klimat w szkole. Budowanie odpowiednich i dobrych relacji z nauczycielami oraz rodzicami.

10. Należy zwiększyć świadomości rodziców i planując profilaktykę, uwzględnić ich w tych działaniach.

11. Wnioskować można, iż to wychowawca pełni rolę powiernika w szkole, do którego w dużej mierze uczeń ma odwagę przyjść w sytuacji wystąpienia problemu.

12. Praca profilaktyczno-wychowawcza w szkole, powinna opierać się na dialogu i rozmowie, a nie na jednostronnym przekazywaniu treści.

13. Należy wdrażać nowe efektywne formy pracy z młodzieżą tak, aby w pełni angażować ich aktywność w podejmowane działania.

14. W większości badanych szkół realizacja działań profilaktycznych opiera się na wykorzystaniu od lat tych samych, mało atrakcyjnych form i metod zajęć. Należy przeszkolić nauczycieli w zakresie wykorzystywania aktywizujących technik pracy z młodzieżą.

15. Planując oddziaływania profilaktyczno-wychowawcze, należy baczniejszą uwagę zwrócić na procesy zachodzące w zespołach klasowych.

16. Ścisła współpraca ze służbami, instytucjami oraz specjalistami, którzy zaangażowani są w profilaktykę społeczną. Współpraca z pedagogami, psychologami, streetworkerami, terapeutami, specjalistami do spraw uzależnień.

17. Powinna nastąpić aktywna współpraca z organizacjami pozarządowymi (lokalnymi, wojewódzkimi i krajowymi) w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych.

18. Działania z zakresu profilaktyki, powinny opierać się na wiedzy i doświadczeniu prowadzących, być dostosowane do wieku odbiorcy oraz jego poziomu rozwoju na danym etapie edukacyjnym.

19. Warto zastanowić się nad zwiększeniem motywacji nauczycieli do bardziej aktywnego realizowania zadań z obszaru profilaktyki i wychowania.

20. Wprowadzenie dodatkowych szkoleń nauczycieli oraz innych pracowników placówki, w kwestii rozpoznawania potrzeb rozwojowych uczniów, poczucia bezpieczeństwa oraz umiejętności wychowawczych.

21. Wnioskuje się, iż najczęstszym działaniem chroniącym uczniów przed zachowaniem ryzykownym jest wzmacnianie samooceny ucznia oraz jego kompetencji społecznych.

22. Należy wzmacniać kompetencje społeczne uczniów i wspierać ich w budowaniu pozytywnego obrazu własnej osoby.

23. Badana młodzież wskazuje, że profilaktyka szkolna ma przeciętną lub nawet niską skuteczność.

24. Wnioskuje się, iż uczniowie, którzy chętnie uczestniczą w zajęciach profilaktycznych, rzadziej narażeni są na zachowania ryzykowne.

VI. Rekomendacje dla praktyki pedagogicznej

Celem praktycznym w badaniach było opracowanie w oparciu o uzyskane wyniki rekomendacji skierowanych do realizujących profilaktykę szkolną (nauczycieli, wychowawców, pedagogów) dotyczących działań profilaktycznych w celu zwiększenia ich skuteczności. Zaprezentowane wyniki badań pozwoliły na sformułowanie następujących rekomendacji:

1. Jak wynika z badań, uczniowie w 1/3 stanowią grupę ryzyka ze względu na potencjalne zagrożenie nadużywania alkoholu. Dlatego powinno się objąć ich profilaktyką selektywną w zakresie występującego zachowania ryzykownego, a nie (jak obecnie) działaniami z zakresu profilaktyki uniwersalnej realizowanej na terenie częstochowskich szkół średnich. Koniecznością wydaje się ciągle podnoszenie jakości działań mających na celu zwiększanie kompetencji młodzieży w zakresie odmawiania i umiejętności alternatywnego spędzania wolnego czasu. Powinno nastąpić wzmocnienie oddziaływań wychowawczych przez wychowawców, pedagogów i nauczycieli uczących eliminujących rówieśniczy wzorzec zachowań problemowych.

2. Wiek inicjacji alkoholowej, jak wynika z badań, przypada na wcześniejszy okres dojrzewania u młodzieży (13-14 rok życia), dlatego profilaktyka alkoholowa powinna być nieodłącznym elementem oddziaływań już na etapie szkoły podstawowej a nawet edukacji przedszkolnej. Należy poszerzyć ofertę profilaktyczną szkoły o programy rówieśnicze o charakterze lideryskim zawierające elementy pedagogiki antyautorytarnej i emancypacyjnej (konceptja przywództwa, kapitału społecznego) oraz programy o charakterze edukacyjnym. Należy wykorzystać potencjał samorządu szkolnego w kwestiach wychowawczych oraz profilaktycznych z wykorzystaniem strategii działań alternatywnych. Można angażować samorząd szkolny w organizację happeningów na terenie placówek.

3. Młodzież, która deklaruje sięganie po alkohol, kieruje się stereotypami i fałszywymi przekonaniem dotyczącymi alkoholu. Oddziaływania profilaktyczne realizowane w szkołach powinny skupiać się na tym aspekcie. Bardzo ważne jest uświadamianie młodych ludzi w kwestii uzależnień. Należy prowadzić rozmowy indywidualne przez pedagoga szkolnego, psychologa oraz wychowawcę z uczniami, u których zaobserwowano problemy związane z wystąpieniem danego zachowania ryzykownego, w szczególności w zakresie uzależnienia od środków psychoaktywnych. Planując działania profilaktyczne, niezależnie od ich problematyki warto uwzględnić temat eliminowania uprzedzeń i stereotypów. Proponuje się prowadzenie warsztatów z młodzieżą.

4. Zaobserwowany związek pomiędzy wiekiem i motywami spożywania alkoholu przez młodzież wskazuje na dwie bardzo istotne informacje. Po pierwsze należałoby głębiej przeanalizować, o jakich problemach szkolnych chcą zapomnieć uczniowie – czy chodzi wyłącznie o trudności w nauce, czy może o relacje rówieśnicze. Druga kwestia dotyczy polepszenia samopoczucia, które wskazano podczas analizy badań. Rekomenduje się wprowadzenie zajęć dla uczniów ukierunkowanych na aktywne i ciekawe spędzanie wolnego czasu oraz dotyczących akceptowalnych sposobów dbania o własne samopoczucie. Zajęcia te, powinny odbywać się na terenie szkoły. Podczas spotkań rekomenduje się, aby wychowawca był również ich uczestnikiem. Proponuje się wykorzystanie zaplecza edukacyjnego szkoły. Prowadzenie zajęć spoczywać powinno na pedagogu szkolnym, który zna uczniów.

5. Problemy szkolne, jak wynika z badania, stanowią istotny czynnik wpływający na sięganie po alkohol przez młodzież. Dlatego warto zwiększyć liczbę działań profilaktycznych dotyczących tego aspektu. Proponuje się prowadzenie warsztatów terapeutycznych, zajęć z psychodramy oraz dramy. Zajęcia te, powinny być prowadzone przez specjalistów-terapeutów. Spotkania powinny odbywać się na terenie szkoły według określonego harmonogramu wynikającego z rozpoznanych potrzeb uczniów. Pozwoli to, na lepsze poznanie siebie, akceptację własnej osoby.

6. Częstotliwość palenia papierosów przez młodzież, jak wynika z badania, jest zjawiskiem występującym codziennie u blisko połowy osób deklarujących palenie. Należy więc przypuszczać, że uczniowie ci znajdują się w grupie ryzyka zagrożenia uzależnieniem od nikotyny. Powinno się w tym przypadku realizować programy profilaktyki wskazującej, które wpłyną na skuteczność w walce z nałogiem. Programy te, nie powinny ograniczać się do udzielania informacji o szkodliwości palenia, tylko uczyć alternatywnych sposobów radzenia sobie ze stresem, negatywnymi emocjami oraz z presją rówieśniczą.

7. Prawie co trzeci badany z palących stwierdził, że sięga po papierosy m. in. na terenie szkoły. Oznacza to, że zakaz palenia jest niezbyt konsekwentnie przestrzegany, zaś młodzież nie ponosząc skutków swojego postępowania, decyduje się na złamanie zakazu. Dlatego należy zwiększyć rygorizm zakazu palenia i konsekwentność przestrzegania go na terenie szkoły. Zaangażować pracowników niepedagogicznych do nadzorowania zakazu na terenie szkoły.

8. Młodzież biorąca udział w badaniu wskazała na marihuanę jako narkotyk, z którym miała kontakt bezpośredni. Obawy budzi również grupa deklarująca zażywanie środków uspokajających i nasennych. Jest to, co czwarty badany wśród deklarujących kontakt z substancjami psychoaktywnymi. Zażywanie leków i zdobywanie ich z niewiadomych źródeł powoduje duże ryzyko wystąpienia problemów zdrowotnych. Działania w zakresie

profilaktyki uzależnień od substancji psychoaktywnych, powinny obejmować problematykę związaną z różnymi substancjami, a nie tylko dotyczącą narkotyków. Rekomenduje się wprowadzenie cyklicznych zajęć z osobami, które były uzależnione i prowadzą swoistego rodzaju zajęcia poparte własnym doświadczeniem.

9. Z badań wynika, iż palenie przez badanych uczniów ma miejsce również w domu. Wydaje się mało prawdopodobnym, że rodzice nie wyczuwają zapachu papierosów tradycyjnych. Dlatego warto zastanowić się nad zwiększaniem świadomości rodziców i planując profilaktykę, uwzględnić ich w tych działaniach, poprzez spotkania podczas zebrań ze specjalistami. Konieczne jest przy planowaniu profilaktyki uzależnień, działaniami objąć również rodziców. Rekomenduje się organizację na terenie szkoły spotkań z rodzicami, prowadzonych przez specjalistów z zakresu uzależnień, przynajmniej raz w miesiącu dla różnych grup rodziców wyselekcjonowanych według zaistniałych potrzeb. Spotkania te, powinny dotyczyć zagadnień z zakresu profilaktyki uzależnień.

10. Uzyskane informacje dotyczące występującego zjawiska agresji rówieśniczej są niepokojące. Należy w działaniach wychowawczo-profilaktycznych skupić się na kształtowaniu i rozwijaniu umiejętności społeczno-emocjonalnych uczniów. Wprowadzenie dodatkowych zajęć z w/w zakresu, przyczyni się do zmniejszenia występowania tego zjawiska. Tym samym, wpłynie na polepszenie relacji w grupie rówieśniczej zarówno w życiu realnym uczniów, jak i wirtualnym. Ponadto, w profilaktyce agresji wirtualnej warto uwzględnić prawny aspekt zachowania się w sieci. Rekomenduje się organizację na terenie szkoły spotkań ze specjalistami zajmującymi się prowadzeniem szkoleń w zakresie bezpieczeństwa w sieci.

11. Najczęściej zachowania agresywne młodzież przejawia wobec rówieśników, warto więc w większym stopniu skupić się na umiejętnościach komunikacyjnych młodzieży. Rekomenduje się prowadzenie zajęć dotyczących rozwijania umiejętności odpowiedniego rozpoznawania własnych emocji, uczuć oraz konstruktywnego ich odreagowania. Rekomenduje się prowadzenie zajęć w kwestii radzenia ze stresem i sytuacjami trudnymi. Zwiększenie kompetencji społeczno-emocjonalnych niewątpliwie będzie sprzyjało zmniejszeniu się poziomu zachowań agresywnych, co wpłynie na zwiększenie skuteczności profilaktyki szkolnej w danej placówce. Zajęcia powinny dotyczyć zagadnień z psychologii pozytywnej oraz psychologii motywacji. Powinny odbywać się one na terenie szkoły we współpracy z poradnią psychologiczno-pedagogiczną zatrudniającą wyspecjalizowanych terapeutów, zachowując stały termin zajęć.

12. Uczeń w sytuacji bycia świadkiem agresji przyjmuje postawę bierną, dlatego rekomenduje się, aby uświadamiać młodzież w kwestii społecznej odpowiedzialności

i reagowanie w sytuacji zagrożenia. Działania te, powinny stać się jednym z elementów podejmowanych w kwestiach profilaktyczno-wychowawczych na terenie szkoły. Proponuje się zwiększenie liczby godzin zajęć z przeciwdziałania agresji. Do prowadzenia zajęć powinno zatrudnić się osoby z zewnątrz: pracowników służb mundurowych, straży miejskiej oraz wyspecjalizowanych psychologów zajmujących się w swojej pracy tematyką agresji. Zajęcia te, powinny odbywać się poza terenem szkoły, przynajmniej raz w miesiącu. Grupę odbiorców stanowić powinni w szczególności uczniowie klas pierwszych.

13. Jak wynika z badań, co piąty uczeń był ofiarą agresji rówieśniczej. Ponadto, młodzież przyznaje się do bycia agresorem, dlatego warto, aby uczniowie mieli świadomość, że ukrywanie zachowań agresywnych nie spowoduje ich eliminacji. W działaniach profilaktycznych warto wyjaśnić uczniom mechanizm agresji i kształtować świadomość dotyczącą wszystkich rodzajów aktów agresji. Jest to jedna z możliwości wyeliminowania występującego zjawiska. Planując działania profilaktyczne, warto uwzględnić aspekt psychologiczny zjawiska – fakt, że ukrywanie aktów agresji dodatkowo napędza sprawców. Skuteczność działań zostanie podniesiona poprzez prowadzenie zajęć mających na celu poprawę relacji w grupie oraz poprawę relacji z nauczycielami. Zajęcia te, powinny być kierowane zarówno do uczniów, jak i kadry pedagogicznej w szczególności wychowawców.

14. Młodzież ma problem z wyrażeniem negatywnych emocji, dlatego stosuje agresję oraz zastrasza inne osoby. Rekomendacją dla profilaktyki będzie propozycja zajęć/szkoleń dla nauczycieli, pedagogów szkolnych. Szkolenia te, dotyczyć będą budowania satysfakcjonujących relacji interpersonalnych oraz umiejętności porozumiewania się bez agresji. W tym celu powinno się zatrudnić osoby z branży coachingowej oraz psychologów wyspecjalizowanych w działaniach na rzecz występowania agresji wśród uczniów.

15. Słabą integrację zespołu klasowego wskazało blisko 40% badanych. Dlatego też planując oddziaływania profilaktyczno-wychowawcze, należy zwrócić uwagę na procesy zachodzące w zespołach klasowych. Pomocna w tym będzie odpowiednia diagnoza środowiska klasowego oraz wykorzystanie narzędzi socjometrycznych.

16. W realizację profilaktyki angażują się również gminy (profilaktyka lokalna). Dlatego dla podniesienia skuteczności działań w zakresie profilaktyki szkolnej, placówki powinny ściślej współpracować z lokalnymi stowarzyszeniami, fundacjami oraz grupami wsparcia, które znają problemy młodzieży. Należy zaangażować młodzież w różnego rodzaju akcje organizowane na terenie miasta.

17. Jak wynika z badań, realizację treści zawartych w programach wychowawczo-profilaktycznych utrudnia ograniczony kontakt z rodzicem, opiekunem prawnym ucznia. Dlatego praca profilaktyczno-wychowawcza w szkole, powinna opierać się na dialogu

i rozmowie, a nie na jednostronnym przekazywaniu treści. Powinna mieć charakter kontaktu bezpośredniego, w jak największym stopniu. Rodzice powinni być objęci działaniami profilaktycznymi tak, jak uczniowie. Organizowanie przez szkołę większej liczby spotkań z rodzicami nie tylko w celu zapoznania ich z sytuacją szkolną dziecka, ale również powodujących rozwijanie więzi społecznych na poziomie rodzic-wychowawca. Proponuje się wprowadzenie zebrań, w których uczestniczyć będą zarówno rodzice, jak i młodzież.

18. Najczęstszym działaniem chroniącym uczniów przed zachowaniem ryzykownym jest wzmacnianie samooceny ucznia oraz jego kompetencji społecznych, jak wynika z przeprowadzonych badań. Skutecznym jest również rozmowa indywidualna z uczniem oraz zajęcia ze specjalistami. Dlatego, aby wzmocnić skuteczność w kwestii profilaktyki uniwersalnej dawniej: (profilaktyki pierwszorzędowej) przede wszystkim, należy wzmacniać kompetencje społeczne uczniów i wspierać ich w budowaniu pozytywnego obrazu własnej osoby. Jeśli mamy na myśli grupy ryzyka, najbardziej efektywne będą zajęcia prowadzone przez specjalistów (psychologów, terapeutów) zajmujących się danym problemem (np. uzależnieniem od narkotyków czy zaburzeniami odżywiania).

19. W kwestii braku zainteresowania młodzieży udziałem w zajęciach z zakresu profilaktyki, należy wprowadzać ciągłe zmiany w treściach i materiałach przekazywanych uczniom. Jak wynika z badania, prawie połowa uczniów nie jest zainteresowana braniem udziału w zajęciach o tematyce profilaktycznej. Rekomenduje się, aby zmienić formę prowadzenia zajęć na bardziej atrakcyjną dla uczniów, przede wszystkim warsztatową. Należy zrezygnować z zajęć w formie prelekcji na rzecz formuły problemowej i uczestniczącej.

20. Jak wynika z badań, nauczyciele wskazują na przeciętną skuteczność oddziaływań profilaktycznych. Najprawdopodobniej w badanych szkołach brakuje zmiany podejścia do profilaktyki. Zmiana ta, powinna nastąpić na kilku poziomach. Przede wszystkim na poziomie realności działań. Nie chodzi tutaj o brak podejmowanych działań, tylko o to, że są one od lat takie same, nie uwzględniają czynników wskazywanych przez samych badanych, jako efektywne. Drugą kwestią jest zaangażowanie nauczycieli, pedagogów i osób prowadzących profilaktykę. Warto zastanowić się nad zwiększeniem motywacji nauczycieli do bardziej aktywnego realizowania zadań z obszaru profilaktyki i wychowania – żeby nie było to absolutne minimum wykonane, jak najmniejszym kosztem, tylko rzeczywiste działania uwzględniające wskazywane przez samych nauczycieli czynniki zwiększające skuteczność profilaktyki. Zwiększeniu motywacji nauczyciela pomoże organizacja szkoleń z zakresu komunikacji interpersonalnej oraz w zakresie budowania pozytywnych relacji. Po trzecie,

warto przeprowadzać rzetelną diagnozę potrzeb uczniów i na tym opierać planowanie działań, a także przeprowadzać ewaluację z uwzględnieniem wszystkich zaangażowanych stron.

21. Z racji małej atrakcyjności prowadzenia zajęć – w opinii młodzieży, należy poszerzyć w szkołach szkolenia dla kadry pedagogicznej w kwestii zajęć profilaktycznych tak, aby miały one bardziej atrakcyjną formę. Tym samym wpłynie to na skuteczność przekazu wiedzy oraz na skuteczność profilaktyki szkolnej.

22. Postać pedagoga szkolnego jest często niedoceniana w szkole. Zazwyczaj szkoły zatrudniają na tym stanowisku jedną osobę. Proponuje się objęcie szczególnym wsparciem pedagogów szkolnych w pracy oraz zwiększenie zaplecza finansowego na szkolenia oraz warsztaty, w których udział brać będą pedagodzy szkolni, w celu podniesienia swoich kwalifikacji i umiejętności.

23. Zaleca się zaangażowanie większej liczby osób w prace na rzecz ewaluacji programów wychowawczo-profilaktycznych placówek. Często działania te, zlecone są pedagogom szkolnym, którzy mają inne obowiązki wynikające ze specyfiki wykonywanego zawodu. Proponuje się powołanie komisji ds. ewaluacji realizacji programów wychowawczo-profilaktycznych.

Bibliografia

- Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Wyd. „Bernardinum”, Gdynia 2002.
- Bandura A., *A social learning theory*. Engelwood-Cliffs, NJ. Prentice Hall, 1977.
- Bandura A., *Teoria społecznego uczenia się*, PWN, Warszawa 2007.
- Całek G., *Szkolne programy wychowawczo-profilaktyczne – idea a rzeczywistość*, Resocjalizacja Polska 22/2021, Warszawa 2021.
- Ferguson G.A., Takane Y., *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*, PWN, Warszawa 2004.
- Gaś Z.B., *Profilaktyka w szkole*, [w:] *Profilaktyka w szkole: Poradnik dla nauczycieli*, red. B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska, Wyd. CMPPP, Warszawa 2005.
- Jessor R., *New perspectives on adolescent risk behavior*, Cambridge University Press, 1998.
- Jessor R., *Problem - behaviortheory, psychosocial development and adolescent problem drinking*, British Journaladdiction, April 1987, volume 82, issue 4.
- Kowalczevska-Grabowska K., *Działalność profilaktyczna w szkole – rzeczywistość a wyobrażenia*. Raport z badań przeprowadzonych wśród nauczycieli w Dąbrowie Górniczej, [w:] *Ciągłość i zmiana w edukacji szkolnej – społeczne i wychowawcze obszary napięć*, pod red. J. Surzykiewicz, M. Kulesza, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010.
- Kowalski M., Śliwa S., Kania S., *Profilaktyka- Edukacja- Zdrowie*, [w:] *Profilaktyka społeczna – edukacja – zdrowie. Twórcze wiązanie teorii i praktyki*, pod red. M. Kowalski, S. Śliwa, S. Kania, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2018.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Wyd. Impuls, Kraków 2005
- Łoś M., Hawrot A., *Jak badać szkolne czynniki ryzyka i ochrony*, Raport II z badań NPZ.XI_17.2017, Instytut Profilaktyki Zintegrowanej, Warszawa 2017.
- Malczewski A., *Młodzież a substancje psychoaktywne*, [w:] *Młodzież 2018*, red. M. Grabowska, M. Gwiazda, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2019.
- Miles M.B., Huberman A.M., *Analiza danych jakościowych*, Trans Humana, Białystok 2000.
- Miłkowska G., *O potrzebie profesjonalnej profilaktyki w szkole*, „Problemy opiekuńczo-wychowawcze”, Warszawa 2006, nr2.
- Ostaszewski K., *Postawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych młodzieży*, [w:] *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej*, red. M. Deptuła, Wyd. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005.
- Ostaszewski K., *Kryzys profilaktyki*, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/224-kryzys-profilaktyki.html> [05.08.2022].
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych: strategie ilościowe i jakościowe*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.
- Przybysz-Zaremba M., *Agresja i przemoc w szkole – profilaktyka. Analiza problemu z perspektywy współpracy szkoły ze środowiskiem społecznym*, [w:] *Płaszczyzny współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*, pod red. L. Hurło, Wydawnictwo Magnus, Łódź 2011.
- Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Surzykiewicz J., *Agresja i przemoc w szkole*, CMPPP Warszawa 2000 oraz J. Szymańska, *Działania profilaktyczne a klimat szkoły*, „Remedium” 2003, nr 2.

Sznitman S.R., Romer D., *Student Drug Testing and Positive School Climates: Testing the Relation Between Two School Characteristics and Drug Use Behavior in a Longitudinal Study*, Journal of Studies on Alcohol & Drugs, Vol. 75, Issue 1, 2014.

Szymańska J., *Psychoprofilaktyka w szkole*, „Remedium”, Warszawa 2009.

Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, T. 2, Wyd. PWN, Warszawa 1978.

Tomkowiak H., *Profilaktyka w szkole, szanse i ograniczenia*, [w:] *Patologie i uzależnienia*, pod. red. B Skwarek, E. Wulbach, I. Lewicka, Wydawnictwo Studio Poligraficzne Edytorka, Warszawa–Łódź 2014.

Ustawa z dn. 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe. Dz. U. z 11 stycznia 2017, poz. 59.

Rozporządzenie MEN z dn. 14 lutego 2017 w sprawie podstawy programowej. Dz. U. z 2017 poz. 356.

Sprawozdania z działalności samorządów gminnych w zakresie profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych (PARPA-G1). Dane za 2018 r. pochodzą ze sprawozdań PARPA-G1 złożonych przez 2 446 gmin (stan na 17 czerwca 2019 r.).

<http://www.nik.gov.pl/P/19/094/LKA/2020-02-20> [20.04.2022].

<http://www.nik.gov.pl/Kontrola/P/19/094> [20.04.2022].

<https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/19/094/LKA/> [12.04.2022].

<https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/19/094/LKA/> [12.04.2022].